1001 KANSEN VOOR DE SCHEVENINGSE BOSJES

Op weg naar een natuurlijk open boslandschap

November 2017

1001 kansen voor de Scheveningse Bosjes:

de iconische Scheveningse Bosjes met Waterpartij en Westbroekpark op weg naar een natuurlijk open boslandschap

Inleiding

Dit advies gaat over ecologische kansen voor het plangebied van de Denktank Scheveningse Bosjes. Het omvat De Scheveningse Bosjes, (inclusief de Waterpartij met het Indisch Monument en het Belvedèreduin) en het Westbroekpark. We noemen het in het vervolg het "plangebied" of de "Scheveningse Bosjes s.l.".

Het is goed om als vertrekpunt te markeren dat het plangebied op veel plaatsen nu al een ecologisch zeer waardevol gebied is. Net zoals het geweldige gebruiksmogelijkheden biedt voor de inwoners van Den Haag. Maar het kan nog mooier en nog beter, als we er voor gaan, kunnen we de biodiversiteit in balans met de gebruiksmogelijkheden verhogen. Hoe? Dat was de opdracht van de Denktank aan Hans van der Lans van Ecoplan en Boudewijn Swart van SwartAdvies. Dit rapport is de uitkomst van de zoektocht, een zoektocht samen met de Denktank, de gemeente en vele anderen.

We hebben de ecologische kansen –gebaseerd op een zoneringsvisie-- beeldend samengevat in een kaartbeeld: Kaart 1 Impressie en Kansenkaart. Bij de Impressie en Kansenkaart hoort deze toelichting in tekst.

Het voor u liggende document is een bondige samenvatting van een palet van Kansen- en Ideeën die wij in het kader van onze opdracht hebben opgesteld. De Impressie en Kansenkaart met dit document verbeelden de belangrijkste ideeën die wij, nu het Denktankrapport “Breng romantiek terug” is uitgebracht, willen delen.

Dit document met een palet aan Kansen en Ideeën, is geen beheerplan maar omvat concepten van praktisch natuurbeheer die op diverse plaatsen in het terrein nader zullen moeten worden uitgewerkt. We hopen en weten zelfs zeker, dat velen daar een bijdrage aan willen leveren. Er is draagvlak genoeg !

We willen hierbij bedanken, de onnoemelijk velen die een bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van dit rapport. Zonder hen, en dat zijn ook de wandelaars, fietsers, trimmers, rustige, kritische vragenstellers en soms ook opgewonden, was dit rapport niet tot stand gekomen. Allen dank, heel veel dank. We hebben met heel veel plezier met jullie aan dit rapport gewerkt.

Rhee, Pijnacker, november 2017

Hans van der Lans

Boudewijn Swart

Op veel plaatsen waant de bezoeker zich in een duinbos. De afwisseling en overgangen die daarbij horen zijn niet alleen aantrekkelijk voor de gebruiker maar bieden juist ook uitgelezen kansen voor natuur.

Een eerste indruk

“Ach die Scheveningse Bosjes”.

We hoorden dat “het een verrukkelijk wandelbos is, een echt vogelparadijs, en zo leuk voor de honden. Je krijgt het gevoel dat je in een oerbos loopt, ja, ik kom hier elke dag met mijn honden”.

Doordat oude eiken en beuken en grote esdoorns zeer dicht op elkaar zijn gaan groeien, hebben zij het broodnodige licht in de hoogte moeten zoeken. Het kronendak is inmiddels vaak gesloten. Sommigen vinden dat prachtig, duister en mysterieus, een “hallen- of kathedralenbos”. Maar het is op een aantal plekken eigenlijk armoe troef: kijk maar naar de bodembegroeiing en de struiken, ze staan in het donker te kwijnen, dichte bladerdekken in het kronendak onderdrukken de ondergroei dichterbij de grond.

Terwijl wij in het veld liepen, kregen we daarom ook ettelijke keren de vraag, of er ook meer bloemen en meer kleur in het bos kon komen. Ja, dat kan zeker, was ons antwoord. Maar hoe dan? Hoe realiseren we door ecologisch beheer een grotere biodiversiteit ?
En dan de vraag, hoe krijgen we bij al die dagelijkse honderden honden, de konijnen terug. Enkelen vroegen om meer eekhoorntjes en broedvogels en er waren zelfs vragen over bijen en nachtvlinders. Vroeger zagen we die zoveel. We legden uit dat je door extra openheid en meer licht in het bos, meer kleur kunt krijgen, meer bloeiende kruiden en door besloten bosweitjes zelfs bosviooltjes en bosereprijs met vlinders en bijen. En vergeet ook niet de kleur op ooghoogte in de bloeiende meidoorn- en rozenstruwelen en hoger in het bos de bosranden met sluiergemeenschappen van kamperfoelie, bosrank, de wilde clematis en klimop.

Mooie open ruimte met bos- en struweelranden en uitgemaaid pad in het Madurodambos: karakteristiek beeld van de Scheveningse Bosjes

Gelukkig, in het voorjaar als er nog geen bladeren aan de bomen zitten, dan hebben we de voorjaarsbloeiers zoals de bosanemonen, de tapijten van voorjaarshelmbloem en de boshyacinten.
En er zijn ook open ruimten die nog niet zijn dichtgegroeid. Daar vinden we nog steeds de bloeiende wilde rozen en ruigtesoorten. En wat te denken van het Belvedère duin met zijn kerspruimen, daar valt het echt nog wel mee met die openheid.

Bosanemonen bieden in het voorjaar een aangename aanblik in het later donkere beukenbos

Er zijn verrassend veel heuvels, we zitten immers in een oud, dichtgegroeid duinterrein. Jammer is het dat door de dichte stammen begroeiing – het bos is grotendeels in de boomfase – er weinig door- en inkijk is. Veel laagtes zijn totaal aan het zicht onttrokken. Vaak is er ook een dichte onderétage van sneeuwbes die mooie inkijkjes belemmert.

Prettig is dat je door het fijnmazig padenpatroon vrijwel overal kunt komen. Maar de rustzoeker komt letterlijk op de gekste plaatsen honden met hun baasjes tegen. De rustzoekers en vogelaars komen er zo wel erg bekaaid vanaf. De laatste broedvogeltelling (2017) geeft 40 soorten met in totaal 549 broedterritoria. Dat is voor de 95 ha die onze Bosjes groot zijn, erg weinig. En dat kan je gerust op het conto van de intensieve recreatie schrijven; ook de loslopende honden doen daar geen goed aan.

De Scheveningse Bosjes zijn een natuurgebied met een enorm gevarieerd en intensief menselijk gebruik. Dat gebruik is wel doorgeslagen: het bos lijdt aan een overmaat aan paden, asfalt en hondenuitlaatservices. Enige zonering in gebruik is ver te zoeken. Er is een “woud” aan bebording. Hier en daar verdwijnt bos voor andere ontwikkelingen. Kan dat anders? Ja dat kan heel anders.

Door de maatregelen die wij hierna gaan voorstellen kunnen alle gebruiksfuncties doorgang blijven vinden. Het “honden-vrij-bos” (= losloopgebied) blijft in ons voorstel gehandhaafd. Want door gerichte inrichtings- en beheermaatregelen kunnen sommige terreindelen toch relatief rustig worden gemaakt, zonder de gebruiksvrijheid in te perken: in de intensief recreatief gebruikte terreindelen kunnen kleine gebiedjes tussen de paden, door opkomst van doornige struiken (“prehistorisch prikkeldraad”) en gebruik van dood hout, worden gevrijwaard van struinende honden. Kinderen kunnen overal in het natuurbos spelen. Hutten bouwen, struinen, klimmen en ontdekken. Er komen veel meer vogels, het konijn komt terug, meer eekhoorns; we verwachten zelfs dat de ree zich weer zal vestigen. Zo zal er veel meer te beleven zijn.

De aanblik en sfeer worden natuurlijker, daar hebben alle recreatieve gebruikersgroepen baat bij. Of je nu speciaal voor de natuur komt of het bos als decor ziet voor je eigen activiteit, je sport, picknick of intiem gesprek.

Als dragende structuur het Natuurlijk open boslandschap met open ruimten, veel overgangen en randen, met bloeiende en kleurrijke mantelzoomvegetaties naast het oudere opgaande, meer gesloten bos

Het "levende" bos leeft bij de gratie van licht. Door licht en openheid kunnen jonge bomen, struiken, kruiden, mossen en varens zich vestigen en ontwikkelen. Met bloemen, vruchten, stengels, takken en bladeren kunnen zij het jaar rond het stapelvoedsel vormen voor kleine dieren zoals insecten, bijen en vlinders die op hun beurt weer voedsel vormen voor grotere zoogdieren en vogels. Wanneer bloemen vanaf het vroege voorjaar (bijv. wilgenkatjes) tot de nazomer (bijv. teunisbloemen en de bloemen van de wilde klimop) voortdurend zorgen voor nectar, stuifmeel en zaden hebben we een stevige basis voor een rijk natuurleven.

Die openheid staat niet op zichzelf maar bestaat naast het opgaande bos, dat elk jaar weer ouder en mooier wordt. Woudreuzen die niet geoogst worden maar op stam mogen sterven en tot stof weerkeren. Bomen in het boslandschap met veel groeiruimte die daardoor een habitus (groeivorm) hebben als vrijstandsboom. De oude bomen zijn heilig, noodzakelijk beheer (veiligheid) wordt aan deze bomen tot het hoogst noodzakelijke beperkt. Er is ook donker kathedralenbos. Elk terreindeel zijn eigen karakter.

Vrijstaande eikenstoven, open grazige ruimte en struweelranden in het Belvedère duin. Elementen van het natuurlijk open boslandschap.

Het plangebied biedt daarvoor nu al veel mooie aanzetten. Mensen genieten van open ruimtes in het bos. En die zijn in ruime mate aanwezig *in delen* van het plangebied. Wanneer het ons lukt de vele overgangen van die open ruimtes naar het achterliggende dichtere bos door gericht beheer sterker te maken hebben we al veel bereikt. Die overgangen noemen we bosranden met mantel-zoomvegetaties. In de praktijk betekent dat veelal dat we de rand van kruiden en struiken die nu vaak dicht langs de paden staat, pleksgewijs over een grotere breedte willen ontwikkelen. Het beheer bestaat uit selectief gefaseerd en gedifferentieerd maaien en kappen. Daarmee vervangen we als mens de rol van grote grazers die dat van nature verzorgen, maar hier afwezig zijn. Het inzetten van deze grote structuurvormende dieren is in dit intensief gebruikte gebied moeilijk realiseerbaar. Begrazing is alleen kleinschalig mogelijk, bijv. door af en toe weiden van (aangelijnde) rijpaarden en een kleine gescheperde kudde schapen.

Voorbeeld van een zich, door gericht beheer van selectief en gefaseerd maaien en kappen, ontwikkelende mantelzoom begroeiing in Sorghvliet. Het uitmaaien van een slingerend pad zou nog mooier zijn, het maakt de plek beleefbaar voor de gebruiker. Achter de dichte, niet doordringbare bosrand ontstaat een rustige plek.

Zo ontstaat er door beheer geleidelijk aan in de tijd en op diverse kleinere en grotere plekken meer ruimte voor bloeiende kruiden en doornige bloeiende struiken als wilde rozen (egelantier en hondsroos), meidoorn, kerspruim, braam en wellicht ook sleedoorn. Maar er is ook pleksgewijze, een afwisseling met delen die meer gesloten blijven. Die worden goed beleefbaar wanneer er ook wat meer ruimere lichte stroken langs de paden zijn. De gebruiksruimte wordt groter ervaren, maar je ziet je medewandelaars minder omdat ze achter de dichte bosranden verscholen zijn. Bij een zorgvuldig volgehouden ecologisch kap- en maaibeheer, we noemen dat ook wel “begrazing vervangend-maaien en kappen”, ontstaan ook kleinschalig besloten en spannende bosweitjes, daar komen zelfs de meer tere soorten als bosviooltjes, orchideeën en ereprijs terug.

In Bijlage 1 “Het Natuurlijk Open Boslandschap” wordt ingegaan op de hierboven beschreven noodzakelijke openheid. Maar u leest ook over de essentie van een gesloten kringloop en hoe de grote grazers van oorsprong onze bossen beheerden. De bijlage kunt u zien als achtergrondinformatie en referentie van waaruit we willen denken.

In deze rapportage komen we er nog uitgebreid op terug. Hoe gaan we het beheer in de drukke Scheveningse bosjes s.l. wèl uitvoeren, nu we te weinig mogelijkheden zien om begrazing weer haar essentiële ecologische functie terug te geven.

Getekende impressie van een mantelzoom vegetatie. Door selectief, kleinschalig en gespreid in de tijd maaien en kappen ontstaat een paradijsje voor wilde bloemen en grote en kleine dieren. Vrijkomend materiaal verwerken we op geschikte plaatsen. Gekapt hout bijvoorbeeld in de bosrand om rust voor dieren te scheppen en maaisel in de ruigte of het struweel. Het lijkt raar maar open plekken met dichte bosranden, maken dat het bos minder doorzichtig is.

Naast het verbeteren en versterken van de structuur van bestaande open ruimtes in alle deelgebieden willen we geleidelijk in de tijd ook open ruimtes - kleine en soms ook wat grotere tot maximaal 1x de boomhoogte in doorsnee - toevoegen in het in boomfase verkerende, gesloten bos. De mogelijke locaties hebben we indicatief aangegeven op de Impressie en Kansenkaart. Daar ontstaan nieuwe mantelzoom overgangen en besloten bosweitjes. Geleidelijk betekent hier: eerst enkele plekken – bijv. 10 gespreid over het gebied –deze als pilots uitvoeren en de resultaten met elkaar en andere gebruikers delen. Uitvoering door natuurtechnische mensen samen met vrijwilligers. De plekken worden blijvend beheerd en regelmatig - jaarlijks of een andere in overleg te bepalen frequentie - komen er nieuwe plekken bij.

Bij de uitwerking van de ideeën in een beheerplan, moeten er keuzes worden gemaakt. Welke open plekken met randen worden er permanent beheerd, welke mogen weer dichtgroeien met struiken en jonge bomen. Daarbij speelt de ecologische kwaliteit en ontwikkeling van de individuele mantelzoom een rol, evenals de samenhang ervan in een groter netwerk.

Bij het beheer van bos in de boomfase gaan we ook meer groeiruimte geven aan soorten als meidoorn, sleedoorn, taxus, kardinaalsmuts; en klimmers als wilde clematis (Bosrank) en wilde klimop, waarmee oude indrukwekkende liaanstructuren en sluiergemeenschappen ontstaan. Daarmee accentueren we op de ene plek het gevarieerde duinstruweel- en in andere terreindelen het oud-bos karakter.

De Scheveningse Bosjes s.l. omvatten al een rijk scala aan struweel- en kruidensoorten die van oorsprong thuishoren in het duinlandschap. In de beheerde en nieuw te ontwikkelen randen houden we een goede leefplaats voor deze soorten in stand.

Versterkende tegenhanger 1: de oude boszone Scheveningseweg en elementen van donker bos

Natuurlijk streven we naar een grote mate aan afwisseling in het gebied. Niet alles overal. Een sterke bijdrage aan de natuur- en ook de belevingswaarde vormt de afwisseling van het open en lichte struweelrijke bos met delen oud en meer donker bos, zoals langs de Scheveningseweg. Hier willen we de oude bomen zo oud mogelijk laten worden en soorten als eik en linde beschermen tegen natuurlijke winnaars als beuk en esdoorn. Zo ontstaan de woudreuzen van de toekomst. Deze bomen zijn “heilig” en zullen nooit worden gekapt; hoogstens in uitzonderingsgevallen (veiligheid) omgelierd of -geduwd, zodat ze kunnen blijven liggen. Bomen van verschillende soorten en verschillende leeftijden komen naast elkaar voor. Wanneer we ingrijpen in het bos verwerken we de te kappen bomen in het bos (zie: dood hout). Ook de afwisseling van lichte zomen en struwelen, met delen donkerder bos met o.a. esdoorn, beuk en linde draagt bij aan de totale variatie en het karakter van de verschillende terreindelen.

Dichtere, donkere bosdelen zoals hier met esdoorn en beuk zorgen voor variatie in natuur en beleving

Versterkende tegenhanger 2: de cultuurzones Waterpartij met Indisch Monument en het Westbroekpark

De afwisseling van het meer natuurlijke open duinbos met cultuurlijke delen zoals Westbroekpark en Waterpartij met Indisch Monument is een sterk punt voor de beleving. Het maakt het de gebruiker ook mogelijk bewust te kiezen voor de omgeving waar hij of zij op dat moment behoefte aan heeft.

Ook de cultuurlijke delen bieden de mogelijkheid om op bescheiden schaal de ecologische functie te versterken. Langs de randen van het gazon van het Westbroekpark en rond diverse bosjes kunnen mantelzoom delen ontwikkeld worden zonder de ruimte voor evenementen te schaden. De oevers in het Westbroekpark en langs de Waterpartij kennen nu al pleksgewijs een bloemrijke en zichtbare-beleefbare vegetatie. Dit kan versterkt worden door vooroevers (over een beperkte randlengte) aan te leggen. Dat is een palissadebeschoeiing in en onder water. In de luwe beschermde waterstroken kunnen verlandingsvegetaties worden ontwikkeld. Pleksgewijs kan ook de beschoeiing worden verlaagd of misschien wel verwijderd. Directe land-water-interactie is van groot belang voor waterkwaliteit en waterleven en is erg bloem- en insectenrijk.

Zicht op de oever van de Waterpartij onder de Duinweg. Door de beslotenheid liggen hier kansen voor natuurlijke ijsvogelwandjes in grote wortelkluiten.

De met bomen begroeide oever van de Waterpartij onder de Duinweg biedt de mogelijkheid om één of enkele natuurlijke ijsvogelwandjes te maken. Het is nodig die plekken eerst te ontwikkelen en af te schermen voor mensen met honden, voordat besloten wordt tot het verder openmaken van één of enkele bestaande

zichtlijnen vanaf de Duinweg. Zichtlijnen die in de randen ook weer de ruimte bieden voor het ontwikkelen van bloemrijke mantelzoomvegetaties.

Ook de randen van het gazon in het Westbroekpark bieden mogelijkheden voor het pleksgewijs ontwikkelen van een mantelzoom.

Naast het Westbroekpark vormen de taluds vanaf de Cremerweg naar de Nieuwe Parklaan waardevolle ecologische elementen. Er ligt een mooi gemengd bos van linde en esdoorn en de grazige delen bevatten elementen van een schraal duingrasland. Zij vormen een waardevolle overgang naar de Nieuwe Scheveningse Bosjes en de achterliggende Oostduinen. Dit is o.i. de enige realistische plek waar de ecologische verbinding kan worden gerealiseerd. Alle aandacht hier. Zie Kaart 2.

De taluds van de Cremerweg kennen al langere tijd een beheer van maaien en afvoeren (hooilandbeheer) waardoor soorten van schrale duingraslanden (thijm en rolklaver) hier een plek hebben gevonden. Op de achtergrond aan de overzijde van de Nieuwe Parklaan de duinboszone naar de Nieuwe Scheveningse Bosjes.

Dood hout

Een essentieel element van het natuurlijk boslandschap is dood hout. In de vorm van staande en liggende dikke dode bomen en struiken en dikke en dunne takken. In bosreservaten verspreid door heel Europa, komen steeds wisselende, maar grote hoeveelheden dood hout voor, variërend van 15 tot wel 50% van de totaal aanwezige biomassa. Dit is een graadmeter voor de natuurlijkheid. Een dergelijk aandeel kennen we in Nederland nog nergens.

Dood hout leeft, ook in de Scheveningse Bosjes ...

Het plangebied biedt een uitgelezen kans om een intensief gebruikt gebied te combineren met een groot aandeel dood hout met de bijbehorende doodhoutfauna, zoals grote houtbewonende kevers.

Dood hout en takken in het struweelbos van het Belvedère duin bieden ook een mooie speelaanleiding. Verspreid door het hele bos komen deze voor kinderen geweldige speelaanleidingen voor. In de meeste gevallen is natuurspel door kinderen niet schadelijk voor het bos en haar fauna. Wel moet voorkomen worden dat natuurvreemd materiaal als plastic, matrassen e.d. worden gebruikt.

Bij het beheren van bos- en struweelmantels en het bevorderen van bijzondere soorten komt veel stam en takhout vrij. Door dit te verwerken aan de binnenzijde van zomen bereiken we verschillende positieve effecten:

- we voegen dood hout en biomassa toe als ecologische bouwsteen en
- we brengen op afstand van paden natuurlijke barrières aan, die zorgen voor eenheden met meer rust voor flora en fauna. Langs de speelplaats aan de Ary van der Spuyweg is goed te zien dat de natuurlijke groei van kruiden en struiken na verloop van jaren de rol van deze stammen-barrière overneemt.

Dikke staande dode bomen zien we nog bijna nergens in de Scheveningse Bosjes. Wanneer een woudreus sterft levert dit spectaculaire beelden.

De dode stammen langs de speelplaats aan de Ary van der Spuyweg hebben inmiddels hun werk gedaan. Spelende kinderen rennen nu de weg niet meer op door de mooi ontwikkelde struiken en kruiden.

Geen afvoer meer van takken, stammen en maaisel; in beginsel ook geen bomen meer planten

Het beheer verandert. We zijn gewend aan het regelmatig dunnen van het bos en aan het planten van bomen. We grijpen daarmee in op het niveau van het leven van de individuele boom. Bij het ecologisch beheer gaat het echter primair om het spontaan vestigen en vervolgens de instandhouding van structuurvariatie.
Gegroeid materiaal zoals maaisel en hout, kan heel goed in het terrein worden gebruikt. Het is vaak zelfs noodzakelijk bij de geleiding van de recreatie. Liggende dode bomen bijvoorbeeld, vormen een barrière waartussen en waarachter dieren rust kunnen vinden. Stekelstruiken houden honden weg bij de nesten van vogels of holen van konijnen.
Er wordt dus wel beheerd maar het daarbij vrijkomende materiaal blijft in het gebied; in die zin is er dus geen oogst meer.

Alle gegroeide materiaal dat bij het laten ontstaan of in stand houden van structuurvariatie vrijkomt, de gekapte/gemaaide bomen, struiken, kruiden en grassen, blijft in het bos. Soms ter plekke, maar soms moet de biomassa ook elders worden verwerkt. Bijvoorbeeld als we ter plaatse willen verschralen ten behoeve van specifieke soorten die alleen gedijen bij schrale milieus, zoals op de graslanden langs de Cremerweg. Soms ook kan het op een specifieke plek niet in verband met een daar gewenste nette uitstraling. Of het materiaal heeft op die plaats geen toegevoegde ecologische waarde en kan elders juist wel worden gebruikt voor de gewenste vegetatieontwikkeling. Eigenlijk bootsen we door dit “biomassatransport” het gedrag van de grote grazers na; hier eten en daar, verderop bemesten. De kringloop in het gebied wordt zo gesloten. De paddenstoelen tieren welig en de fauna krijgt veel schuilplaatsen.

Na het afzetten van struiken komen deze sterk vertakt weer terug. Ze bloeien volop, wat een bloemenzee! Jonge bomen en struiken krijgen de gelegenheid spontaan te kiemen en te vestigen op hun zelf gekozen plekje. Het traditionele planten door de mens hoort daar niet meer bij. Er is één uitzondering op die regel: inheemse autochtone soorten zijn deels verloren gegaan. Het juiste genetische materiaal zal dus moeten worden verzameld om op een aantal plekken opnieuw te worden ingebracht. Dat wordt dan de zaadbron voor komende spontane generaties.
Om deze vorm van beheer goed te kunnen uitvoeren, adviseren we een bronnenstudie. Zie hieronder, het kopje Belang van inheemse genetische bronnen.

Differentiatie

Elk terreindeel krijgt zijn eigen karakter. Zo is er het zeer open bos. Het Belvedère duin is zo'n terrein. De oude dennen en eikenstoven willen we vanzelfsprekend behouden. Wanneer in de langzaam met jonge bomen weer dichtgroeiende open ruimten de struwelen en bosranden worden vrijgesteld, worden ook dat relatief open en lichte terreindelen. Daar loop je in de zon of kan je op een liggende boom zonnebaden. Hier is ook ruimte voor nieuwe vrijstandsgroei, de solitairen van de toekomst. De breed uitgroeiende eiken met hun lage takaanzet, de lindes met hun uitlopers op de stamvoet.
In de lindelaan bij de Kerkhoflaan worden die juist regelmatig weggesnoeid. Daar blijft het laankarakter behouden.

Er zijn andere delen waar juist de bomen en dan vooral de oude bomen, de heerschappij zullen hebben. Oud en majestueus staan ze daar, die woudreuzen van de toekomst. Bomen hebben veel jaren nodig om te groeien, vele tientallen zo niet honderden jaren. Die tijd moet ze worden gegund. En ook leefruimte is daarvoor essentieel. Daarom krijgen deze bosdelen de bloemkoolstructuur van het tropisch regenwoud: oude bomen met groot uitgegroeide boomkronen en daartussen kleine opgroeiende jonge bomen.
In het kathedralenbos is juist weinig zon, ook dat is beleving.

Fasering

Den Haag werd niet in enkele jaren gebouwd. Ook het natuurlijke open boslandschap moet ontstaan, het moet groeien en zijn tijd krijgen. Open plekken en ruimten worden geleidelijk aan gemaakt en later – mocht het nodig zijn – vergroot. We stellen ons voor dat het proces van open maken over enkele tientallen jaren wordt gespreid. Het natuurlijk open boslandschap is nooit af, het beheer is nooit klaar. Een snelle start met het maken van een tiental verschillende open plekken in overleg met betrokken gebruikers en vrijwilligers is een noodzakelijke stap om effecten van de voorgestelde aanpak zichtbaar te maken en met elkaar te kunnen volgen. Zo wordt de steun voor en betrokkenheid bij de voorgestelde maatregelen vergroot.
Draagvlak ontstaat door gezamenlijk doen, kijken en bespreken, niet door schrijven en discussiëren op afstand. In bijlage 2 "Pilots Scheveningse Bosjes" doen we daarom enkele voorstellen om in gezamenlijkheid inrichting en beheer te gaan vormgeven. Zie "Bosomvorming en bestendig beheer ..."

Meer waardering voor "struweelsoorten" en klimmers in het bosbeheer; ook zij kunnen en moeten oud en indrukwekkend worden

Waar de bos- en parkbeheerder vanouds de neiging heeft om bij zijn beheer vooral op bomen als eik, beuk, linde en esdoorn te letten, is hier een heel andere blik nodig. Oog voor de meidoorn, kerspruim, sleedoorn, Inlandse vogelkers, Gelderse roos, hondsroos en egelantier. Aandacht voor de taxus en hulst als struik, maar ook als boom. In Engeland vinden we eeuwenoude taxussen en grote indrukwekkende boomhulsten. Ruim baan voor bosrank, klimop en kamperfoelie. Alles vanuit het belang van structuur en het jaarronde aanbod van bloemen, nectar, stuifmeel, vruchten en bessen, zaden en noten; en natuurlijk beleving voor de mens.

Belang van inheemse genetische bronnen

Wanneer we de ecologische waarde van het gebied willen verhogen, bv door het ontwikkelen en beter beheren van mantelzomen, is het ook relevant te weten of we wel over het oorspronkelijke autochtone genetische materiaal beschikken. Daarom bevelen we aan om deskundigen een verkennend onderzoek te laten doen naar de beschikbaarheid van inheemse bronnen voor bomen, struiken, kruiden, grassen en stinsenplanten in het plangebied en de directe omgeving o.a. Sorgvliet. De aanwezige kernen van duinstruweel- en bossoorten worden dan goed in kaart gebracht, zodat we hier zorgvuldig mee om kunnen gaan en bij het beheer – gericht -- materiaal van inheemse oorsprong kunnen helpen verspreiden. Eventueel kan vanuit nabijgelegen natuurgebieden, bijv. Sorghvliet, autochtoon genenmateriaal worden ingebracht. We ontwikkelen nieuwe inheemse kernen in bestaande en nieuw te ontwikkelen mantelzomen. Het inbrengen van nieuw genetisch materiaal van elders, noemen we “enten”. Het gebeurt door planten en zaaien.

Het bos groeit ook aan de buitenkant. De brongebieden voor diverse soorten in de randen van het plangebied

In de randen van het plangebied liggen enkele "oases van rust" die van belang zijn als rust- en brongebieden voor vele soorten planten en dieren.

In de zuidoosthoek is dit de oude Joodse begraafplaats. Een halfopen tot open landschap met oude bomen en een hooilandachtige begroeiing met veel soorten bloeiende planten. Het is een bron voor bloeiende planten, zaden en insecten. Gezien de zeer beperkte openstelling ook een rustplek voor vogels en kleine zoogdieren.

Een blik op de Joodse begraafplaats in augustus: bloemrijk hooiland en verspreid staande oude solitaire bomen.

In de noordoosthoek de oude Algemene Begraafplaats, waar veel oude taxus aanwezig is en een mooie lindelaan. Het omliggende bosgebiedje is alleen met smalle spontane knuppelpaadjes ontsloten en voor dieren een relatief rustige plek.

De reeds eerder genoemde taluds van de Cremerweg in de noordwesthoek bevatten bijzondere duingrasland soorten zoals thijm en rolklaver.

Feitelijk is het hele plangebied omzoomd met min of meer monumentale woningen met ruime en oude tuinen. Het verdient aanbeveling contact te zoeken met deze particuliere en institutionele eigenaren om de bijdrage van deze tuinen aan het jaarronde aanbod van nectar, stuifmeel, zaden, oude bomen en rust voor de fauna verder te bevorderen. Juist in deze tijd van verhoogde burger betrokkenheid lijkt dit extra kansrijk.

Ook de beheerders van de drie verschillende begraafplaatsen en zelfs de terreinen van Madurodam en de Bataaf, kunnen het aanbod van bloemen, nectar, stuifmeel, zaden, bessen en noten sterk bevorderen. E.e.a. versterkt de ecologische basis van de Scheveningse Bosjes s.l. zeer. En, wat een uitbreiding van het areaal aan rustgebieden, wanneer alle beheerders zouden meewerken !

Logische gebruiksstructuur: vormgeving paden en verhardingstype koppelen aan functie

Zonering in gebruik is een essentieel element om tot ecologische optimalisatie te komen. Daarbij spelen paden en toegangen een belangrijke rol. Op dit moment is sprake van een zeer intensieve ratjetoe aan (asfalt-)paden, waardoor van enige zonering nauwelijks sprake is.

Een goed vormgegeven èn onderhouden pad zegt de bezoeker veel over de aard van het (deel-)gebied waar hij of zij te gast is. In een intensief gebruikt gebied als de Scheveningse Bosjes zijn paden bij uitstek een middel om:

- een zonering aan te brengen en in stand te houden in deelgebieden met een verschillend karakter èn gebruik;
- duidelijk te maken voor welke groep gebruikers een pad bedoeld is;
- rust te scheppen daar waar geen paden zijn.

In een bescheiden gebruiksruimte kan je prima lopen en fietsen combineren: fietsen op schelpenasfalt rechts op de foto en lopen op halfverharding van kleischelpen links. Dit voorbeeld ligt bij de drukke strandslag Fuutlaan in het binnenduinrandbos van het Westduinpark.

Je bent als gebruiker te gast in een waardevol natuurgebied met delen die een sterk natuurkarakter hebben en andere delen met meer een gebruiksaccent. Als de uitvoering en vormgeving van paden steeds passen bij een vergelijkbaar type gebied, realiseer je als vanzelf een zekere zonering. Het benutten van dood hout als natuurlijke barrière bij geleiding langs paden in het terrein, is daarbij een functioneel, passend en relatief goedkoop hulpmiddel.

Een halfverharding van kleischelpen op een smal wandelpad: je bent hier te gast in de natuur.

Voorbeeld van een bescheiden maar duidelijke uitstraling van een entree bij het Westduinpark.

Eenduidig en sober vormgegeven toegangen met gebruiksregels helpen om het bijzondere karakter van het gebied onder de aandacht te brengen en voorkomen een storende wirwar van borden in het terrein.

In Bijlage 3 “Paden en toegangen”, is een uitwerking gegeven van de verschillende typen paden en toegangen.

Bosomvorming en bestendig beheer, hoe mensen kunnen grazen als grazers en browsen als browsers en de natuur zegeviert

In het voorgaande is al veel gezegd over het menselijk beheer, eigenlijk over het vervangen van het werk van de grote grazers. Als vanzelf roept de uitvoering van beheer altijd discussies op. Zeker als het om bomen gaat. Dat zal ook hier het geval zijn. Wanneer beheer in het kader van een onderbouwde en begrijpelijke ecologische visie als deze wordt uitgevoerd, kan daarmee wellicht de discussie worden vereenvoudigd en enigszins van zijn felheid worden ontdaan. We mogen het hopen.

Veel meer begrip en draagvlak kan worden verwacht bij en na het gezamenlijk uitvoeren van de benodigde nieuwe beheervormen en maatregelen. Het gaat dan bijvoorbeeld om het maaien van besloten bosweitjes voor de meer kritische en kwetsbare soorten, het maaien van ruigtes en brandnetels voor de netheid, het hakken en knippen van struwelen en bosranden om deze gesloten te houden, het zagen van esdoorns om minder snel groeiende soorten te behoeden voor overgroeid raken, het verwerken van afkomende biomassa (takken, stammen, gras) op geschikte plekken om betreding en doorgang te verminderen, het creëren van ontoegankelijke plekken t.b.v rust voor de fauna, het maken van nieuwe open plekken om licht en warmte aan het bos en de bosbodem toe te voegen, het omtrekken van bomen teneinde het effect van een storm na te bootsen, het ringen van bomen teneinde deze “op stam” af te laten sterven en het opruimen van zwerfafval.

Daarbij gaat het ook en vooral om het gezamenlijk doen en uitvoeren van maatregelen voor de gunstige effecten op de natuur van de Scheveningse bosjes. Het gaat ook om de mensen zelf, de deelnemers en hun naasten. Bij gezamenlijk doen, uitvoeren, monitoren, kijken, praten, ervaring opdoen en kijken of het de volgende keer anders en beter kan, kan iedereen worden betrokken. Iedereen kan meedoen aan de klus, is dat fysiek onmogelijk door leeftijd of handicap dan kan je wel komen kijken, uitleg krijgen en meediscussiëren of meewandelen en verrassende ontdekkingen doen. Niet dus in een zaaltje naar aanleiding van een inleiding door een deskundige, en dan discussies met zweet in de handen, maar met de zaag en de snoeischaar in de hand en het zweet op het voorhoofd. Het doen en meedoen is veel belangrijker dan het bedenken van alle ins en outs om daarna de ander het vuur aan de schenen te kunnen leggen. Het gezamenlijk doen geeft begrip en draagvlak.

Het aardige is bovendien dat een eenmaal ingezet ecologisch beheer moet worden voortgezet. Immers bepaalde vegetatiestructuren moeten duurzaam in stand worden gehouden. Zoals de dieren elke dag moeten eten, verteren en rusten, moet de mens nu jaarlijks werkzaamheden uitvoeren. Dan kom je elkaar weer tegen en kunnen frustraties, wensen en goede ideeën worden afgewogen tegen ecologie, kosten en ingesleten gewoonten.

Dan is het ook essentieel om de continuïteit van het ingezette ecologische beheer te borgen. Daarvoor zou een Advies-Beheergroep in het leven kunnen worden geroepen. Een vaste groep van vrijwilligers die samen met professionals en de gemeente, en natuurlijk de meer incidenteel meewerkende vrijwilligers, het beheer volgen, de maatregelen bedenken en de jaarlijkse werkdagen en excursies plannen. In elk geval zullen IvN, AVN, de Denktank, KNNV en gemeente een persoon in deze Advies-Beheergroep moeten benoemen. In het Hubertusduin is een dergelijke beheergroep actief. Kan die als voorbeeld voor de Scheveningse bosjes s.l. dienen ?

In Bijlage 2 Pilots Scheveningse bosjes, worden enkele van de vele beheer- en inrichtingsmogelijkheden uitgewerkt.

Verbinding tussen de deelgebieden van het plangebied en naar buiten

Op de Kaart 2 Verbindingen en Gebruiksintensiteit staan de mogelijk te ontwikkelen ecologische verbindingen met rode pijlen aangegeven.

Een ecologische bosverbinding over de Teldersweg, ter plekke van de Ver Huellweg, met de mogelijke overkluizing op die plaats, is essentieel. De twee grote bosdelen zijn momenteel compleet gescheiden. Niet alleen in ecologische zin, ook fietsers en wandelaars ondervinden hier een grote barrière. Een ecoduct en de verbinding via het bos achter Madurodam, zouden deze knip volledig oplossen. Bovendien kan aan beide zijden van de Teldersweg relatief eenvoudig een rustige boskern worden gerealiseerd. Deze twee kernen zullen het functioneren van deze verbinding voor de fauna zeer bevorderen. De verbinding kan worden doorgezet via de taluds Cremerweg naar de Nieuwe Scheveningse Bosjes. Dan is er ook een verbinding naar buiten, zelfs tot aan het Natura 2000 gebied, mogelijk. Wat een ecologische potenties !

De verbetering van de verbinding naar Sorghvliet, komt dan ook aan de orde. De opstellers van dit rapport hebben daar momenteel nog onvoldoende zicht op.

Prioriteiten

1. Alle bijzondere bomen en struiken, groot, dik en oud, krom en raar gevormd, meerstammige stoven en specifieke soorten, worden gekarteerd zodat deze individuele aandacht kunnen krijgen in het beheer. Wees er zuinig op en blijf er zoveel mogelijk af. De bomen van het bos zijn geen straatbomen, ze behoeven geen snoei (zie ook punt 10)
2. Onderzoek autochtone bronnen
3. Vrijstellen van waardevolle en oude bomen: o.a. oude eikenstoven, menging van oude Oostenrijkse en Corsicaanse dennen in het Belvedère duin, oude lindes, iepen en eiken. Daarbij door kap, omlieren of anderszins vrijkomende bomen (stammen, kronen, wortelkluiten) verwerken in het terrein in de vorm van functionele barrières, rillen e.d. Hiervoor zijn verschillende technieken beschikbaar.
4. Herstellen en ontwikkelen van mantelzomen op en langs de vanouds open bosdelen. Gebruik maken van dood hout en doornige struiken (inheemse rozen, meidoorn, sleedoorn, braam, brandnetels) om ook onbetreden plekken van rust te creëren voor dieren zonder dat de gebruiker dit als beperking van zijn mogelijkheden ervaart.
5. Begin met het creëren van open plekken in het in de boomfase verkerende gesloten bos. Hier ook moeilijk toegankelijke bosranden maken, barrières van dode bomen en besloten bosweitjes. Dit geleidelijk in de tijd, eerst enkele plekken, bijvoorbeeld 10 gespreid over het gebied. Uitvoeren als pilots, resultaten met gebruikers delen. Uitvoering door natuurtechnisch ervaren personen in samenwerking met vrijwilligers, gekoppeld aan excursies en eventueel cursusdagen. Wanneer de gebruikers van het bos gewend zijn aan de nieuwe bosbeelden, verder ontwikkelen en opschalen in nader te bepalen aantallen en frequentie.
6. Maak een goede en complete inventarisatie van alle aanwezige paden, hun vormgeving, maatvoering, functie, gebruik en beleving. Die basis ontbreekt nu.
7. Ontwikkel een goede zoneringsvisie op het recreatief gebruik in samenhang met de ecologie van het plangebied. Hierbij gebruik maken van een logische en eenduidige vormgeving van paden. Een aantal hoofdtoegangen tot het gebied onderkennen en hier herkenbare toegangen met een sobere vormgeving. Dit alles betekent een kwaliteitsimpuls die de nodige financiële middelen vraagt. Gebruik en natuur gaan elkaar op die basis ondersteunen.
8. Als pilot spoedig starten met het amoveren van enkele asfaltpaden tot zandpad en het omvormen van enkele hoofdpaden tot voorbeeldpad, conform de ontwikkelde visie: onderscheidende (half)verhardingen aanbrengen. De pilot dient de ervaring en de voorlichting en communicatie met de gebruikers.

9. Ontwikkel ook in de meer cultuurlijke deelgebieden als Westbroekpark, Waterpartij en Indisch Monument kleine aanzetten van ecologisch beheer. Dit versterkt de ruggengraat van de ecologische Haagse structuur
10. Wees zuinig op alle elementen van oud bos, vooral de oude boszone langs de Scheveningse weg. Tot het uiterste gaan om oude bomen te sparen bij werkzaamheden aan de trambaan. Alle asfalt rond alle boomvoeten tot tenminste 3 meter vanaf de stam verwijderen. Als dat nodig is, doorgroeibare halfverharding terugplaatsen. Oude bomen zijn “heilig” (zie punt 1).
11. Ook de enclaves De Bataaf en Madurodam kunnen een bijdrage leveren aan de ecologische kwaliteit van de Scheveningse bosjes s.l. De terreinen zouden door het ecologisch inrichten en beheren van hun randen, bermen, heggen, afschermingen, tuinen en verhardingen een potentieel van vele hectares aan natuur kunnen toevoegen. Inheemse struiken, kruiden en bloemen, bomen en klimmers met de bijbehorende vogels en insectenfauna.
12. Start met spannende natuureducatieve wandelingen met een goede ecologische inhoud.

Literatuur

Een fatsoenlijk en onderbouwd rapport kan eigenlijk niet zonder een goede en uitgebreide literatuurlijst en referenties. Toch treft u die niet in dit beknopte hoofdrapport aan.

Wel zijn er enkele bijlagen, waar we wat verder op inhoud en achtergrond ingaan.

Kaart 1 Impressie en Kansenkaart

Kaart 2 Verbindingen en Gebruiksintensiteit

Bijlage 1 Het Natuurlijk Open Boslandschap

Bijlage 2 Pilots Scheveningse bosjes

Bijlage 3 Paden en toegangen

We geven hier ook enkele referenties om u tot een serieuze gesprekspartner in een op te richten beheergroep te maken.

Het Haags Binnenduinbos, een toekomstvisie op het grootste binnenstedelijke groengebied van Nederland. Door Caroline Wigleven, e.a., uitgave AVN, 2013.

Natuurbos in Nederland, een uitdaging. Door Hans van der Lans en Gerben Poortinga, uitgave IVN, 1986.

Dood doet leven, de natuur van dode dieren. Door Ruud Lardinois, uitgave KNNV, 2005.

Arme bossen verdienen beter, natuurkwaliteit, ontwikkeling en beheer. Door Arnold van den Burg, e.a., uitgave VBNE, 2015.

Breng romantiek terug, visie op Westbroekpark en Scheveningse Bosjes met de Waterpartij. Uitgave Denktank Scheveningse bosjes s.l., september 2017.

Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen, herkenning, verspreiding, geschiedenis en gebruik. Door Bert Maes, e.a., uitgave Boom, 2006.

Wie het kleine niet eert, ongewervelde dieren in het terreinbeheer. Door Peter van Helsdingen, e.a., uitgave Natuurbeschermingsraad, 1991.

Bosbeleid van Natuurmonumenten. Door Vereniging Natuurmonumenten, 2006.

B(l)oeiende Bosranden, naar een meer natuurlijk beheer. Uitgave Landschapsbeheer Groningen, ca 2005.

Beheer van bosranden, van scherpe grens naar soortenrijke gradient. Door AHF Stortelder, e.a., 1999.

Natuurspeelbossen, recreatief groen voor stadskinderen. Uitgave Stichting ANO Fundatie voor Welzijn en Wetenschap, 1998.

http://www.walboduin.nl/wijkberaad/wp-content/uploads/2015/10/Verbeterde-Padenstructuur-Westduinpark-Uitvoering-2015.pdf , de kaart behorend bij het plan vermeldt contactpersonen bij het Ingenieursbureau Den Haag die meer achtergrond kunnen geven

We adviseren de gemeente in samenwerking met de AVN, de Denktank, de KNNV en wellicht nog andere geïnteresseerden een gezamenlijke informatieruimte in te richten. Hier worden een archief, een boekenplank, en een computer opgesteld. Het zou prachtig zijn als vanuit dit pand gezamenlijk een website over de Scheveningse bosjes in de lucht zou worden gehouden. Daar, op die site, kan ook veel literatuur worden ontsloten. Dit info-point liefst niet in het gemeentehuis, maar decentraal in of vlakbij het bos, zodat het ook kan functioneren als ontmoetingsplek en plek om persoonlijk informatie uit te wisselen.

Rhee / Pijnacker, november 2017

Ecoplan Natuurontwikkeling, Hans van der Lans, www.ecoplan.nl, hansvanderlans@ecoplan.nl, 06 51 32 98 38

SwartAdvies, Boudewijn Swart, www.swartadvies.nl, bs@swartadvies.nl, 06 55 77 51 08

Bijlage 1 Het natuurlijk open boslandschap

Landschap met een afwisseling van opgaand bos, struweel en grazige vegetaties.

Waarom deze bijlage?

Het "natuurlijk open boslandschap" is onze referentie, maar geen eindbeeld.
We hebben de bijlage gemaakt als achtergrondinformatie bij het Hoofdrapport 1001 Kansen voor de Scheveningse Bosjes. We hebben het nodig om met u te kunnen praten en nadenken over de bedoelingen. Waarom is extra openheid nodig en waarom worden kringlopen gesloten. Waarom zijn wel of niet grazers nodig. De bijlage beschrijft niet precies het eindbeeld van de Scheveningse Bosjes, niet waar wij adviseurs, Hans van der Lans en Boudewijn Swart, precies heen willen. We willen een antwoord geven op de vraag van de Denktank naar meer biodiversiteit in het duinbos- en struweellandschap van de Scheveningse Bosjes s.l. In deze bijlage maken we duidelijk wat we eronder verstaan: we benoemen alle bouwstenen en een belangrijk deel daarvan komt terug in ons advies.

De Scheveningse Bosjes s.l. zijn een betrekkelijk klein en intensief door mensen gebruikt stadsbos. Veel van de aspecten of bouwstenen van het natuurlijk open boslandschap zijn er daarom niet of nauwelijks te realiseren, bijv. het "beheer" door grote grazers. In het ecologisch advies benoemen we daarom concepten en maatregelen van beheer door de mens die het natuurlijk beheer door grazers (slechts deels !) kunnen vervangen.

Desalniettemin heeft het gebied enorme waarden èn potenties voor de natuurlijke variatie die we in deze bijlage beschrijven. Als we durven kiezen voor duurzaam inrichten en beheren van bos, bosranden en open ruimtes door professionals in goede samenwerking (letterlijk en figuurlijk) met betrokken burgers, dan ...

Wat is het?

Het beleven van een afwisselend open boslandschap vormt een welkom contrast tegenover het steeds strakker geordende cultuurlandschap en de oprukkende verstedelijking. Velen vinden dat er meer ruimte moet komen om van de natuur te genieten. De huidige bossen hebben veelal een geschiedenis van economisch gebruik en kennen daardoor een zekere eenzijdigheid, voorspelbaarheid, saaiheid en kwetsbaarheid. De bossen zijn veel te donker, er zijn te weinig open ruimtes, en bosranden zijn niet of nauwelijks ontwikkeld. De flora en fauna is er armer en minder gevarieerd dan in een natuurlijk boslandschap.

Hoe ziet een natuurlijk open boslandschap eruit? Van de eens zo uitgestrekte oerwouden uit de gematigde Europese klimaatzone is zo weinig over, dat we zelfs nergens meer kunnen zien hoe het oorspronkelijke boslandschap er precies heeft uitgezien. Was het een aanééngesloten bos of had het een meer open, afwisselende structuur? (Figuur 1). Welke dieren liepen er rond? Voorbeelden van bosgebieden die al honderden jaren op dezelfde wijze functioneren zijn er nauwelijks. Degeneratie van het bos tot heide en stuifzand gevolgd door grootschalige herplant heeft overal plaatsgevonden. Er is nog wel iets te zien en te beleven. Voor deze kleine referenties moet u zijn in enkele terreinen met oeroude open bossen in Duitsland of Engeland. We noemen het Borkener Paradies, het Neuenburger Urwald, het Hassbrucher Urwald en het New Forest, dat eigenlijk een heel oud open bos is (Figuur 2).

De grote bosdieren, zoals het wilde bospaard, de tarpan en het wilde rund, de oeros, zijn reeds lang uitgestorven. De laatste oeros overleed in 1627 in Polen. Wat ons nog rest zijn opgegraven botten en enkele afbeeldingen in grotten. Daardoor kennen we hun gedrag niet

en weten we ook niet in welke aantallen ze in het bos hebben rondgelopen. We kunnen wel speculeren over het effect dat deze grote grazers op het bosecosysteem hebben gehad. Met een gedegen ecologische kennis komen we een heel eind.

Een compleet natuurlijk en oorspronkelijk Noordwest-Europees bos kan dus nergens meer rechtstreeks worden bestudeerd. Wilde runderen, wisenten, elanden, paarden, zwijnen, herten, reeën, lynxen, wolven, enzovoort, we vinden ze nergens meer bij elkaar in hetzelfde gebied. Daarom zijn er wetenschappelijke reconstructies en benaderingen van het oerbos-ecosysteem en natuurlijk kunnen we (samen ?) de laatste bekende oerbosrestanten bezoeken en bestuderen.

De laatste jaren zijn ook in ons land een aantal projecten op gang gekomen, waarbij voormalige productiebossen en landbouwgronden worden omgevormd tot meer natuurlijke open boslandschappen. Daarbij wordt ook begrazing toegepast met primitieve runder- en paardenrassen, zoals Schotse Hooglanders, Galloways, Heckrunderen en Konikpaarden. Bij voldoende lage graasdichtheid - we spreken dan van zeer extensieve begrazing - zijn de resultaten gunstig voor een gevarieerde en biodiverse natuurlijke bosontwikkeling. De begrazingsdynamiek zorgt voor open plekken en structuurvariatie van de vegetatie in ruimte en tijd.

Figuur 2. Voorbeelden van natuurlijk open bos: New Forest (Zuid-Engeland) en Borkener Paradies (Noord-Duitsland). Door eeuwenlange begrazing hebben deze bossen een open structuur. De bosranden zijn dicht en stekelig. In het natuurlijk bos is veel dood hout - staand en liggend.

Bosbeschrijving: een bosbeeld binnen het natuurlijk open boslandschap

Een natuurlijk bos is verticaal gelaagd (Figuur 3). Er is een boomlaag met bomen van verschillende leeftijden, soorten en maten. Er is een struiklaag en er is een kruidlaag die bestaat uit verschillende soorten varens, grassen en kruiden. De laatste laag tenslotte bestaat uit schimmels, dood blad, dood hout, dode dieren en mossen. Er komen ook woudreuzen voor.

Figuur 3. Verticale gelaagdheid: de boomlaag >10 m; de hoge struiklaag 5-10 m; de lage struiklaag 1-5 m; de kruidlaag 0-1 m; en de mos- en strooisellaag (niet in hoogte aangegeven).

Het natuurlijke bos is ook horizontaal gevarieerd (Figuur 4). Zo zijn er plekken waar geen bomen voorkomen : deze open plekken en de bosweitjes, hebben bosranden met een dichte struiklaag. Er is een gevarieerd patroon in het platte vlak.

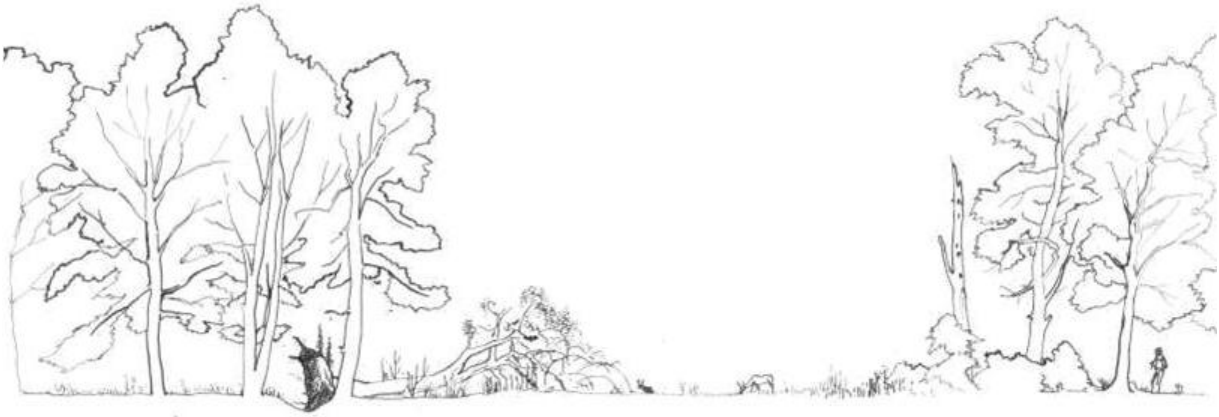

Figuur 4. Horizontale gelaagdheid: dwarsdoorsnede van een open plek in het bos.

Het belang van de kringloop

Alle planten en dieren gaan, alle op hun tijd, dood. Daarmee kan de natuur goed omgaan. Een heel scala aan planten- en diersoorten heeft zich gespecialiseerd in het afbreken van dit dode materiaal. In een natuurlijk bos is er, dankzij de grote verticale en horizontale variatie, en de doodfase met haar gebruikers, een enorme soortenrijkdom (biodiversiteit) (Figuur 5).

Figuur 5. Het natuurlijk bos heeft een gesloten voedselkringloop. De kring van eten en gegeten worden, van opbouw, afbraak en wederopbouw is rond. De voedingsstoffen door een boom geproduceerd, worden door de grazer als blad, tak of schors gegeten. Kadavers worden door de Das, de Vos en door ongewervelde dieren, schimmels en bacteriën in mineralen omgezet.

In natuurlijke bossen hangt 50% van de biodiversiteit samen met aftakelende en dode bomen. Vooral dikke bomen - staand en liggend - zijn van groot belang voor de biodiversiteit.
Dode bomen en dood hout hebben veel verschillende functies:
- voedsel voor allerlei ongewervelde dieren, schimmels en bacteriën
- schuil-, broed- en overwinteringsgelegenheid voor vogels, zoogdieren, amfibieën en andere kleine dieren
- standplaats voor mossen en korstmossen
- als obstakel bescherming tegen de vraat van grote grazers (takken-stammen-"kooien")

Natuurlijke processen als motor van het systeem

In een natuurlijk bos zijn veel natuurlijke processen actief. We noemden al de kringloop van leven en dood en afbraak. Er is eten en gegeten worden, en er zijn effecten van wind en storm, sneeuw, ijzel, natte en droogte, bosbrand, insecten en ziektes. Zij zorgen ervoor dat individuen en populaties worden beinvloed, maar soms ook dat boomgroepen of hele bosopstanden omwaaien of doodgaan.

Natuurlijke processen bepalen in het natuurlijke open boslandschaps het eindbeeld. Maar, de 'mozaïekpatronen' veranderen door groei, , vreterij, aftakeling, ziekte, ineenstorten en verjonging, voortdurend.

Begrazing

Een belangrijk natuurlijk proces is begrazing door de grote grazers zoals runderen en paarden. Maar bij grazers moet ook gedacht worden aan reeën, edelherten, wisenten en wilde zwijnen (Figuur 6). Elk van deze grazers heeft eigen voorkeuren en effecten.

Begrazing zorgt voor een grote variatie. Bomen worden geschild, open plekken blijven open. Begraasde struwelen met doornstruiken als sleedoorn, meidoorn en rozen, vertakken zich dichter, waardoor ze ondoordringbaar worden ("prehistorisch prikkeldraad"). Er ontstaan kaalgevreten plekken en looppaadjes (Figuur 7). De mest speelt een belangrijke rol in de kringloop.

De grazers leveren een bijdrage aan de verspreiding van plantenzaden. De plantenzaden blijven in de vacht hangen of ze overleven zelfs het darmkanaal waarna ze met de mest weer worden uitgescheiden.

Binnen de dynamiek van het natuurlijke bos ontstaat uiteindelijk een gevarieerde stabiele situatie waarin voor elke soort in het bos altijd wel ergens een geschikte plek (biotoop - leefgebied) is. Zo wordt de afloop bepaald door de natuurlijke processen van weer, water en wild.

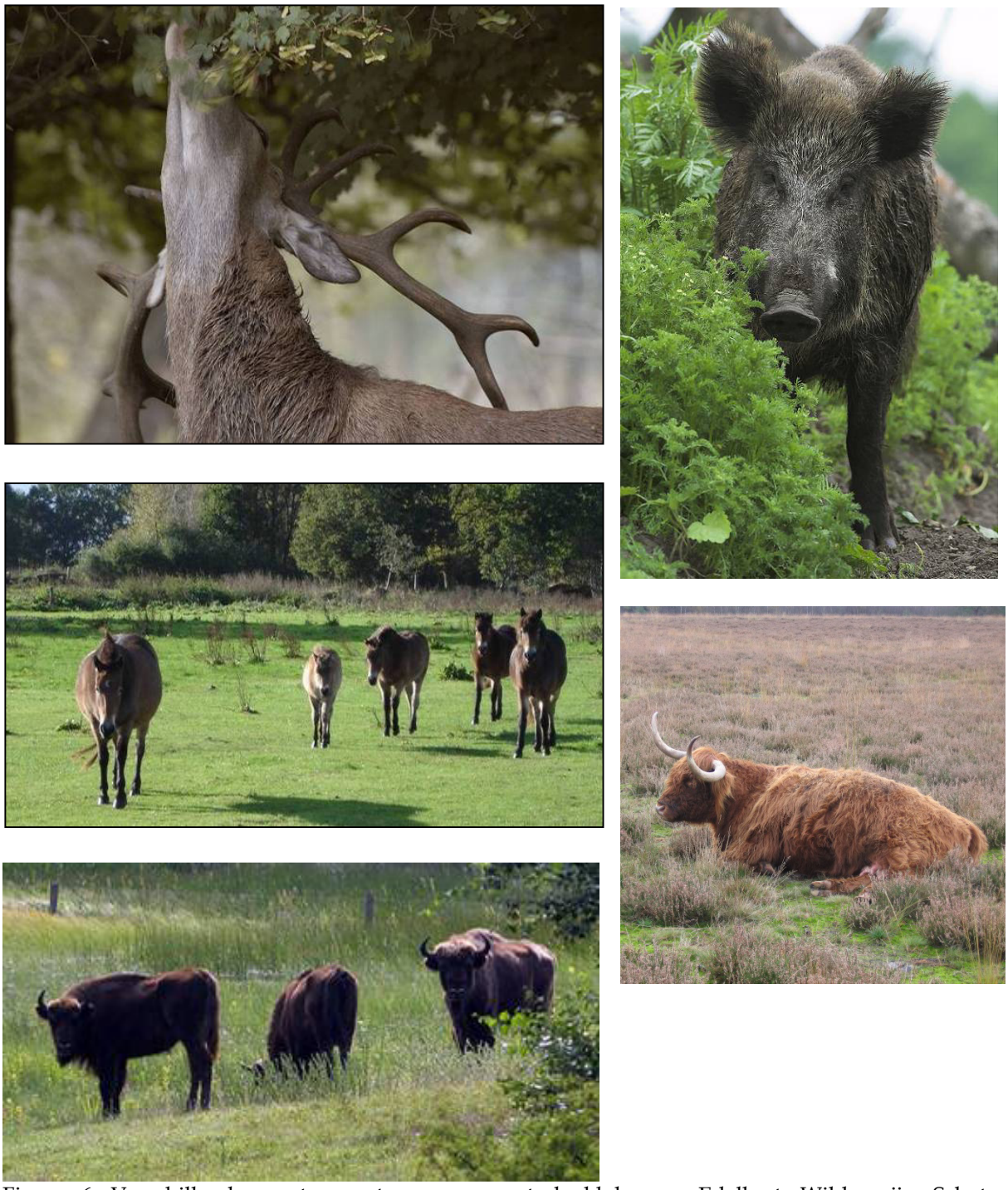

Figuur 6. Verschillende soorten grote grazers: met de klok mee: Edelhert, Wild zwijn, Schotse Hooglander, Wisent en Exmoorpony.

Robuust - recreëren in het natuurbos

Een open natuurlijk boslandschap kan tegen een stootje. Dichte bosranden en omgevallen bomen zorgen ervoor dat het landschap niet overal doorkruist kan worden. Deze werken geleidend voor de recreatie. Er zijn hierdoor rustige en weinig toegankelijke delen, waar dieren een schuilplaats vinden.

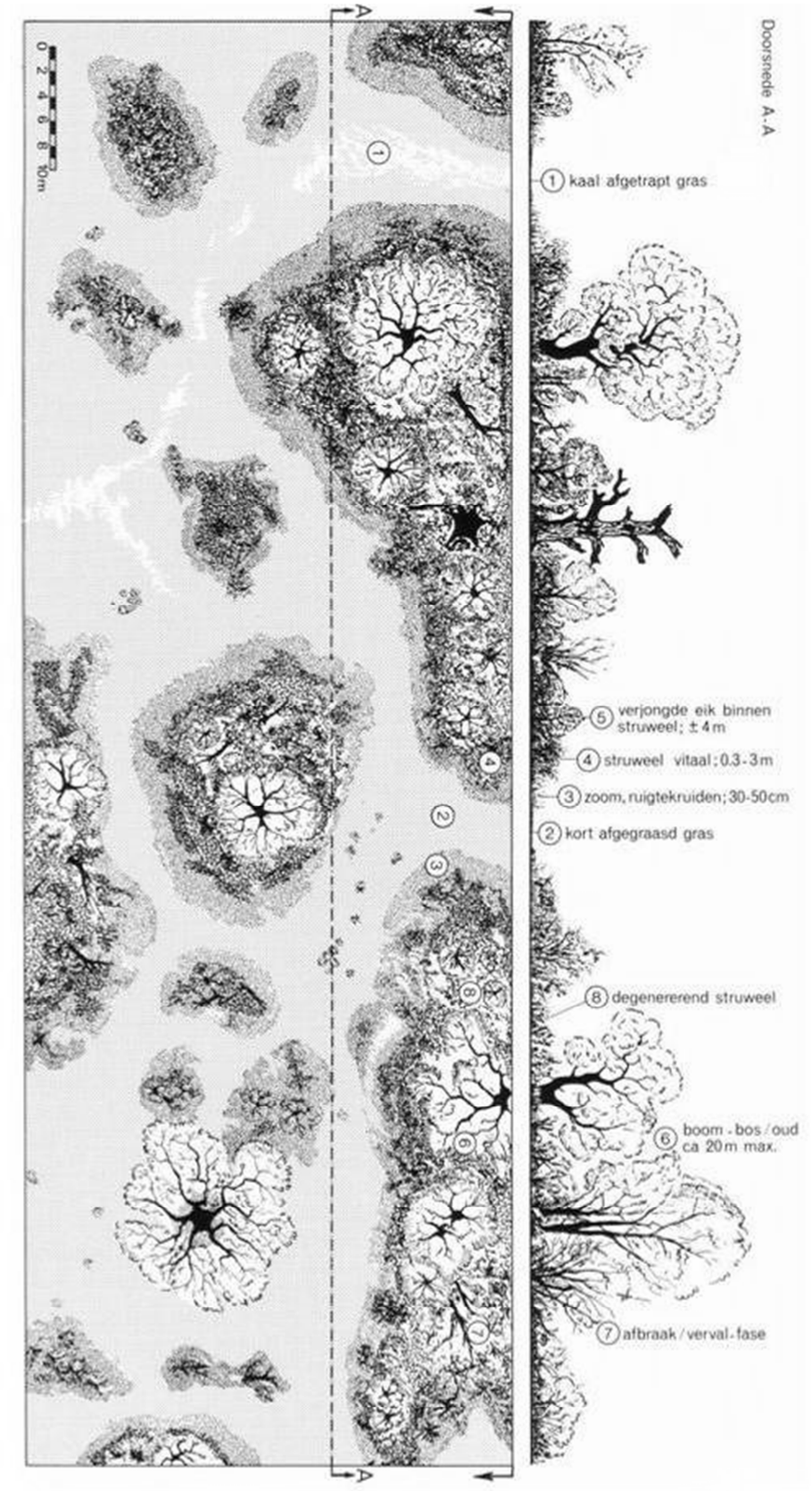

Figuur 7. De interactie tussen begrazing en vegetatie en bosontwikkeling ontwikkelt een mozaïek van horizontale en verticale vegetatiestructuren. Deze gaan geleidelijk in elkaar over en verplaatsen zich in ruimte en tijd.

Maat van de openheid

Een natuurlijk bos kan het best gekarakteriseerd worden als een verzameling van stukjes opgaand gesloten bos, afgewisseld met open plekken. De open plekken met de bosranden zijn minstens zo belangrijk als de plekken met opgaand en gesloten bos. De open plekken hebben een wisselende grootte van 1 tot wel 3 keer de boomhoogte. Het bosklimaat blijft zo in stand, maar er valt veel licht in het bos, waardoor grazige vegetaties en bosranden zich optimaal kunnen ontwikkelen. Ook de fauna vaart er wel bij.

Bijlage 2. Pilots Scheveningse bosjes

Hieronder worden enkele van de relatief **snel te realiseren beheer- en inrichtingspilots** uitgewerkt. We hopen dat er snel mee kan worden begonnen. Het bos vraagt er om, de mensen die wij spraken zijn er aan toe.

De bedoeling van de pilots is, om ervaring op te doen en de gebruikers van het bos te betrekken bij het beheer. Daarom denken we aan het gezamenlijk uitvoeren van heel verschillende werkzaamheden. Burgers, Denktank, IvN, AVN, KNNV, wandelaars, aanwonenden, trimmers, hondenbezitters en ook kinderen al of niet met hun ouders, kunnen elk op hun eigen manier bijdragen aan het beheer. Het kan gaan om fysieke inspanning, maar ook om inventariseren, het aandragen van plekken, voorstellen voor maatregelen op locatie, discussies in het bos of zelfs het rondleiden van belangstellenden en het uitdragen van ervaringen.

Oud en jong aan het werk in de Scheveningse Bosjes op de Natuurwerkdag van 4 november 2017

Het gaat bij velen om het doen en je in het zweet werken door mee te helpen. Daarmee wordt het bos echter ook “in staat gebracht”. Door mee te helpen met het afzetten van struiken of het stapelen van stamstukken, het bouwen van takkenrillen tot barrières, waarachter de fauna zich kan terugtrekken wanneer het weer eens druk is in het bos, of zelfs als er honden aan het jagen zijn. We hopen en verwachten dat er bij de vrijwillige medewerkers ook begrip ontstaat voor de ecologie achter de maatregelen. Zo ontwikkelen we draagvlak onder de gebruikers van het bos en zijn er altijd voorbeeldplekken die tot de verbeelding spreken.

In het Hoofdrapport, op pagina 20 worden een aantal van de jaarlijks uit te voeren noodzakelijke beheer en inrichtingsmaatregelen genoemd. We noemden er daar 10, maar deze werden niet aan plaats, tijdstip, intensiteit, kwaliteit en kwantiteit gekoppeld. Dat is ook moeilijk, nu de gemeente nog geen beslissing heeft genomen over de richting van het te voeren beheer.

We noemden:

1. *Het maaien van besloten bosweitjes voor de meer kritische en kwetsbare soorten*
2. Het maaien van ruigtes en brandnetels voor de netheid
3. Het hakken en knippen van struwelen en bosranden om het doorzicht te beperken
4. *Het zagen van esdoorns om minder snel groeiende soorten te behoeden voor overgroeien*
5. Het verwerken van afkomende biomassa op geschikte plekken om betreding en doorgang te verminderen
6. Het creëren van ontoegankelijke plekken t.b.v rust voor de fauna
7. Het maken van nieuwe open plekken om licht en warmte aan het bos en de bosbodem toe te voegen
8. *Het omtrekken van bomen teneinde het effect van een storm na te bootsen*
9. Het ringen van bomen teneinde deze “op stam” af te laten sterven
10. Het opruimen van zwerfafval

We voegen er hier nog enkele mogelijke pilots toe:

11. *Stimuleren en ontwikkelen van sluiergemeenschappen met Bosrank, Kamperfoelie, Klimop en Heggerank*
12. Het “Pronkpad” - een blijvend schelpenasfalt pad - bij verzorgingshuizen aan de Scheveningseweg , te openen door ... ex-minister Pronk??
13. *Het bevorderen van Solitaire wilde bijen en vlinders*
14. *Monitoring en advies inrichtings- en beheer-ingrepen*

De Pilots 1, 4, 8, 11, 13 en 14 worden hier uitgewerkt.

Pilot 1. Het maaien van kleinschalige besloten bosweitjes voor de meer kritische en kwetsbare soorten

Voorbeeld van een wat grotere bloemenrijke bosweide in het New Forest (UK)

Dit is een gemakkelijk op te pakken maatregel. Er zijn verspreid in het gebied enkele open bosplekken die aan het dichtgroeien zijn met ruige soorten, struiken en jonge bomen. Als hier niet geweid of gemaaid wordt, groeien deze in enkele jaren dicht met een gesloten kroonlaag. Hieronder zullen de kruiden en grassen verpieteren en na enkele jaren sterven. Door jaarlijks in handkracht of eventueel met een *bosmaaier of messenmaaier* alle opslag en ruigte te maaien en af te voeren, ontstaat een kruidenrijke begroeiing met grassen, waarin zich ook echte bosplanten willen vestigen.

Kleine messenmaaier

Bosmaaier

Voorbeeld van kleine bosweitjes (Herperduin Oss) afgeschermd door doornige struiken en dode stammen

Bekeken zal moeten worden welke soorten bij *deze* vegetatie onder *deze* omstandigheden op *deze* bodem willen groeien. Die soorten kunnen worden opgezocht en verzameld in de vorm van zaden, stekjes of plantjes en vervolgens worden aangebracht. Dat hoeft niet speciaal al het eerste jaar. Het afkomende maaisel en de takken en struiken worden vanzelfsprekend ter plekke in rillen en achter en tussen takken en dood hout verwerkt.

Handig en gemakkelijk te beginnen met de 3 open plekken, waarvan één hierboven afgebeeld, die zijn ontstaan in het bos achter het Promenade Hotel. Hier zijn pleksgewijs enkele zieke iepen verwijderd. Wie kent nog meer van dit soort plekken ?

Misschien is er een vrijwillige “”Bosweitjes-maai-groep”” op te richten ?

Maaien van een bramenrand gecombineerd met het plaggen van een kale plek waar graafbijen een nest kunnen vormen

Pilot 4. Het zagen van esdoorns om minder snel groeiende soorten te behoeden voor overgroeien

Vooraf gezamenlijk even stilstaan bij het uit te voeren werk en de beoogde effecten. Hoe brengen we deze eikenstoof mooi in beeld en scheppen we wat ruimte voor bloeiende kruiden? Esdoorns pleksgewijs knippen.

Op veel plekken verspreid in het bos en langs de resterende open ruimten, staan bijzondere bomen of boomgroepen, die dreigen te worden overgroeid door de twee snel groeiende en opdringende esdoornsoorten: de Gewone en de Noorse esdoorn. Sommige bosdelen zijn al volledig overgenomen door jonge exemplaren die als haren op een hond opschieten. Vrijgesteld kunnen worden: opgaande eiken, eikenclusters en eikenstrubben, lindes, iepen, essen, hulst, taxus, meidoorns enz.

De pilot is geen maatregel om de esdoorns uit te roeien. Deze soorten horen er gewoon bij en oude esdoorns kunnen ook uitgroeien tot prachtige woudreuzen. Toch mogen ze plaatselijk wel sterk worden teruggedrongen. Ze zijn te overheersend aanwezig.

Dit is het meer ruige werk, er kan worden gezaagd en gebouwd. Veel kan er niet verkeerd gaan. Medewerkers behoeven slechts 2 (gemakkelijk te herkennen) soorten te kunnen onderscheiden. Het afkomende materiaal wordt geconcentreerd in afschermende takken- en stammenrillen.

Pilot 8. "Gestuurde storm". Het pleksgewijs omtrekken van bomen teneinde het effect van een storm na te bootsen

Het omvormen van een te eenzijdig en te dicht gegroeid, donker bosgedeelte tot een stukje open natuurbos, is geen sinecure, maar is wel goed mogelijk. Het vraagt om maatwerk. De achtergrond van de maatregelen staat verwoord in de korte "Brochure Bosomvorming". Deze is te downloaden van de site van Ecoplan Natuurontwikkeling. Zie in het hoofdmenu onder Natuurbos. Bovenaan de pagina kunt u klikken op de naam.

U treft hieronder de link:
https://www.ecoplan.nl/inhoud/natuurbos/doorlinkpagina/Bosomvorming,%20mei%202006.pdf

Impressie : Je ziet de mensen genieten, er is hier vanochtend echt al wat gebeurd. Er liggen nu al enkele bomen om, prachtige wortelkluiten komen uit de grond, afgebroken wortels steken in de lucht. Met het zweet op de rug staan opnieuw 2 mensen aan de handlier. Zwaar werk, centimeter voor centimeter wordt de zware kabel door de lier getransporteerd. De boom staat al krom, je hoort de eerste wortels kraken. Kom luisteren allemaal hoe de boom meegeeft. Sommigen vinden het jammer van die mooie boom, die zojuist nog mooi fier rechtop stond. Anderen denken al aan al die vogels en zoogdieren die zich straks achter en tussen die liggende bomen zullen verschuilen. En wat denk je van al die paddenstoelen, straks, langs de hele stam ? Wat een energie zit er niet opgeslagen in die stam, wat een mineralen en kalk, die komen zo ten goede aan de massa's insecten die zich in de boom, in het hout van de stam zullen ontwikkelen. De spechten staan al likkebaardend te wachten.

Open plekken in de kroonlaag, licht in het bos en stammen op de bosbodem. Hier in de Maashorst (Oss). Plaatselijke dekking en ontoegankelijkheid voor honden, spannende klimmogelijkheden voor kinderen. Plezier voor de noeste werkers. Het is alles te zamen, voor elk wat wils.

We imiteren de storm, gewoon door in groepjes van 5 tot 8 vrijwilligers op vooraf uitgekozen, geschikte plekken, bomen om te lieren in handkracht. We denken in het eerste jaar 5 van dergelijke "storminslagen" te maken. De plekken nader te bepalen in gesloten bosgedeelten met "gemiddelde" bomen. Niet de dikste en oudste bomen vanzelfsprekend. De gemiddelden, van soorten en boomvormen die veel voorkomen. Het is bij deze ingreep prima mogelijk bijzondere exemplaren te sparen, daar werkt de groep gewoon omheen.

Misschien staat die bijzondere linde straks wel helemaal vrij op de open plek in het bos. Het licht speelt reeds door het bos, we gaan in de zon zitten picknicken. We zitten plotseling in een veel gevarieerder bos, dat het hele volgende jaar al haar kansen zal pakken, bomen en struiken zullen kiemen en insecten, vlinders en vogels zullen zich warmen in de zon. De natuur zegeviert. De vrijwilligers zijn trots.

Op de laatste natuurwerkdag waren enkele vrijwilligers aanwezig die met enthousiasme meededen aan een gesprek over dit onderwerp. Zij zagen het wel zitten. Als we hen kunnen bereiken, is een "Werkgroepje gestuurde storm" snel gevormd. In 3 werkdagen met 3 handlieren, kunnen wel 5 voorbeeldplekken worden gerealiseerd. Daaromheen excursies met discussie en oproepen in de media om te komen kijken. Sommigen zullen zich met verbazing afvragen of die bomen inderdaad blijven liggen. Vanzelfsprekend, ja ! Er is immers te weinig dood hout in "De Hout".

Pilot 11. Het stimuleren en ontwikkelen van sluiergemeenschappen

Sluiergemeenschappen zijn net als bosranden zeer onderbelicht in het Nederlandse bosbeheer. Er zijn in de Scheveningse Bosjes gelukkig nog enkele plekken waar hoog in de bomen sluiers van de Bosrank aanwezig zijn. Je moet echter goed zoeken. Ze zijn nog te bewonderen, de kwaliteit en kwantiteit zijn echter benedenmaats. We hebben geconstateerd dat in vrijwel het gehele bos de klimop en ook de bosrank en de kamperfoelie uit de bomen wordt geweerd. Zodra de klimmende ranken 1 vinger dik zijn worden ze doorgeknipt of doorgeslagen. Blijkbaar gaan de uitvoerders ervan uit dat klimop, Bosrank en kamperfoelie schadelijk zijn voor de boomgroei. Dat is niet het geval. De Nederlandse lianen, de Klimop, de Bosrank, de Kamperfoelie en de Heggerank zijn geen parasiet, ze gebruiken houtige gewassen slechts als standplaats. Ze horen in een gevarieerd bosecosysteem, net als alle andere soorten van het bos.

Sluiergemeenschappen kunnen zeer oud worden, armdikke lianen slingeren zich dan door de bomen, maar vallen soms ook naar beneden op de bosbodem. Daar groeien ze verder, daar ontstaan voor mensen en honden volledig ontoegankelijke plekken. Het zijn ideale plekken voor dieren om zich terug te trekken om te slapen en om nesten te bouwen. Onze lianen geven hoog in de bomen, in het volle licht, massa's bloemen en dus nectar en stuifmeel voor heel veel (aantallen en soorten) insecten, hommels, bijen en vlinders. Het hele bos kan ruiken naar de zware lucht van de bloemen die daarmee insecten lokken en de mens (kamperfoelie!) tot verrukking brengen.

Sluiergemeenschappen hebben ruimte en licht nodig. Ze groeien in bosranden, op open plekken in het bos, veelal op de meest zon beschenen plaatsen. Zoals elk levend wezen, beginnen lianen klein en broos in de beschutting van andere sterkere planten, ze werken zich al slingerend omhoog en gaan van lagere planten en struiken over op hoger opgroeiende struiken en bomen. Zo komen ze ook hoog in de boomkruinen, waar ze in het volle licht tot snelle groei en wasdom komen.

De pilot zou moeten omvatten: het maken van voldoende licht (open plekken) om de lianen goede levensmogelijkheden te bieden. Daarnaast in de jeugdfase bescherming tegen omver lopen, het bieden van klimplekken in de vorm van struiken of dode takken en stammen en het planten en zaaien van het juiste wilde materiaal. De 4 verschillende lianen stellen elk hun eigen eisen.

Helaas nu dode, doorgeknipte, Bosrank in de Scheveningse Bosjes. Voorbeeld van een "sluiersoort".

De pilot omvat ook het geven van voorlichting aan beheerders en gebruikers van het bos en het zorgen dat de nieuwe jonge sluiergemeenschappen niet worden vernietigd door onbezonnen maar goedbedoelende beheerders. De gemeenschappen moeten hoog, werkelijk hoog kunnen groeien en oud, werkelijk oud, kunnen worden !

Pilot 13. Het bevorderen van Solitaire wilde Bijen en Vlinders

Foto's in deze pilot zijn van Wankja Ferguson

Een open bos structuur biedt ongekende mogelijkheden voor de zo sterk bedreigde fauna van vlinders, solitaire wilde bijen en andere insecten. Vele soorten bomen en struiken zijn de leverancier van een gevarieerd aanbod van nectar en stuifmeel. Voor de generalisten en ook voor de stuifmeel specialisten onder de wilde bijen. Ook de vlinders worden in het open bos met nectar en waardplanten verwend. Tel daarbij de lianen van klimop, kamperfoelie, bosrank en heggerank die ook stuifmeel specialisten én bijzondere vlinders van voedsel voorzien. Het hele open boslandschap met haar beschutte en verbonden bosweiden met de planten in de kruidlaag en bosplanten onder de bomen, de sluiergemeenschappen, al die structuren voeden die wilde bijen, vlinders, zweefvliegen en andere insecten, met name ook in de nazomer en herfst, het jaargetijde dat bomen en struiken veelal uitgebloeid zijn.

Oh zo belangrijk zijn ook die onverharde zandpaden met stijlrandjes en onverharde zandplekken, het staand dood hout en de dode takken ver boven de grond. En dan de bramen- en vlierstruwelen of de andere struiken waar juist takjes van afgebroken moeten zijn en ruigteplanten en riet op het droge, alle kleinschalige structuren die bijdragen aan nestgelegenheid voor de wilde bijen. Vergeet de grootschaliger afwisseling niet met de waterpartijen en droge gebieden.

De slobkousbij (Macropis europaea) vrouwtje op de grote wederik, een stuifmeelspecialist van nattere gronden. Ze kan ook van de boswederik haar stuifmeel halen.

De combinatie in de Scheveningse Bosjes van bos met veel plantensoorten, lianen en beschutte bosweiden met zandpaden en open plekken is uniek en komt in Nederland maar in weinig bossen voor, laat staan midden in een stad. Met het juiste beheer kunnen unieke populaties van vlinders en wilde bijen, die in het duingebied thuishoren, in stand gehouden worden, dan wel weer opnieuw ontstaan.

De pilot kan bestaan uit het met de lokale mensen van de diverse natuurorganisaties inventariseren wat er nú aan wilde bijen, vlinders én planten al aanwezig is in het gebied. Vervolgens kan het toekomstige maaibeheer én bosbeheer zó worden opgezet dat in ieder geval de al aanwezige soorten behouden blijven.

Het vosje, (Andrena fulva), vrouwtje op de sleedoorn.

Daarna kan er geïnventariseerd worden welke soorten in het duingebied aanwezig waren, soorten die inmiddels verdwenen zijn, maar die wel een kans maken terug te komen bij afgestemd ecologisch beheer en de juiste waard- en voedselplanten.

We moeten ook meer aandacht geven aan de variatie aan onverharde paden. Vroeger waren die heel gewoon, ze werden gemaakt door dieren of mensen. Nog niet te lang geleden reden de rijken immers ook per koets, getrokken door paarden of per paard van hun werkplek naar hun buitenplaats of woonhuis. En ook vee en andere dieren maakten hun eigen paadjes en eigen woelplekken.

Voor wilde bijen zijn doorgaande verbindingsroutes belangrijk. Het is het bekijken waard, hoe in de padenstructuur opgenomen kan worden dat er doorgaande lijnen lopen. Sommige paden met aan beide zijden van het pad een in breedte variërende berm met een kruidlaag met open zode.

Inventarisaties van vlinders kunnen makkelijk gedaan worden door mensen van lokale natuurorganisaties. Toename van het aantal vlindersoorten door een meer gevarieerde vegetatie , zal mensen motiveren om het beheer zorgvuldig uit te voeren. Zodat het hele jaar door er voldoende nectar en waardplanten aanbod is.

Het zal leuk zijn te zien dat er middels de juiste beplanting en het juiste plantenbeheer véél bijen- en vlindersoorten behouden kunnen worden en misschien zelfs wel soorten kunnen terugkeren, die al jaren niet meer gezien zijn. Dat is iets waar je trots op kan zijn.

De pilot kan ook aanleiding zijn om een gedegen cursus wilde-bijen-inventariseren voor lokale KNNV'ers en andere geïnteresseerden op te zetten en met deze kennis reguliere monitoring op te zetten.

Zou een neveneffect kunnen zijn dat mensen ook in hun eigen tuinen aandacht gaan besteden aan insectenbeheer ? Wie het kleine niet eert …….

De mensen die zich in willen zetten voor deze **pilot: Solitaire wilde bijen, vlinders en sprinkhanen** (en andere insecten), kunnen wellicht de samenwerking zoeken met de maneges en ruiters. Dan kan de **pilot** worden hernoemd: **Dynamiek op de ruiterpaden.**

De pluimvoetbij (Dasypoda hirtipes) vrouwtje nestelt in onverharde paden en op open warme plekken.

De grote wolbij (Anthidium manicatum), mannetje op een dode schorsloze boomstam.

Pilot 14. Monitoring en advies inrichtings- en beheer-ingrepen

In het Haagse zijn voor veel verschillende planten- en diergroepen ervaren deskundigen aanwezig die kunnen helpen met het volgen van de aantalsontwikkeling van belangrijke soorten. Velen zijn georganiseerd in groepen als KNNV, AVN, Vogelwerkgroepen, Vleermuisgroepen en IvN.

Daarnaast zijn er ook echte individualisten die elk op hun eigen manier planten- en/of diersoorten monitoren. Meestal worden voor het inventariseren standaardmethoden toegepast. Deze methoden maken veelal gebruik van vastgelegde kilometerhokken. Dat maakt het vergelijken tussen de jaren onderling goed mogelijk.

Een dikke dode stam kun je “imiteren” door het stapelen van meerdere dunne stammen (Herperduin Oss)

Proces-monitoring. Voor het volgen van kleinschalige inrichtings- en beheeringrepen, zoals die hier zijn voorgenomen, zijn deze gebruikelijke oppervlakte gebonden inventarisaties, niet geschikt. Bij een ingreep in een eenvormig bos, bijvoorbeeld door open plekken te maken en dode stammen en takken te stapelen tot zogenaamde “biomassawallen”, ontstaan direct bijzondere biotopen, waar planten en dieren gebruik van kunnen gaan maken. Die reacties zijn interessant, maar zijn, zeker in de beginfase van de ingrepen, zeer lokaal. Zou het niet interessant zijn te bestuderen, hoe en door welke soorten een grote biomassawal in gebruik wordt genomen ? Welke planten en dieren vestigen zich, wellicht al binnen enkele dagen of weken (muizensoorten)? Welke soorten na maanden of na een jaar of nog later ? Wanneer op meerdere plaatsen, onder verschillende omstandigheden de kolonisatie van biomassawallen kan worden gevolgd, kan dat aanwijzingen geven voor toekomstig beheer. We noemen dit soort-volgende inventarisaties, proces-monitoring.

Aan dit soort monitoring kunnen veel specialisten bijdragen leveren. Ook studenten van diverse studierichtingen en van diverse niveaus, kunnen bijdragen en soms zelfs eigen kleine onderzoekjes opzetten en afronden.

Het voorgestelde ecologisch beheer van de Scheveningse Bosjes s.l., is geen standaard beheer. De beoogde ingrepen worden kleinschalig en verspreid over de verschillende terreindelen, uitgevoerd. Elk deel moet zijn eigen specifieke beheer krijgen. De input van de procesmonitoring kan belangrijke gegevens opleveren voor het bijsturen van het beheer.

Na 10 tot 15 jaar is een stam- en takkenril (= “biomassawal”) weer volledig opgenomen in het boslandschap. Welke organismen profiteren hier nu van? Maashorst Oss

Een voorbeeld: Het is bekend dat struinende honden sterke verstoorders zijn in het broedseizoen. Niet voor niets worden veel natuurgebieden in het broedseizoen afgesloten voor honden. Dat willen wij hier in de Scheveningse Bosjes niet. Het blijft volgens de voorstellen een hondenlosloopgebied. Maar daarom worden wel diverse maatregelen voorgesteld, waarmee we het broedsucces willen verbeteren en hopen op de vestiging van verdwenen vogelsoorten. Het zou dus interessant zijn te bekijken of de maatregelen de verwachte resultaten ook realiseren. Daarmee is het relevant vogelnesten te monitoren naar plaats in het bos en broedsucces. Bijvoorbeeld nesten in relatief open en toegankelijk bos, met als tegenhanger een voor honden ontoegankelijk gemaakt stuk bos. Of de vergelijking van 2 goed toegankelijke bosdelen, waarvan een deel enkele flinke biomassawallen heeft en de andere geen. Onderliggende vragen zijn : Wat zijn de voordelen van biomassawallen en hoe kunnen die het beste worden opgebouwd ? Welke soorten profiteren en welke zijn indifferent ofwel komen in beide delen voor?

Zo zijn er vele onderzoeken en onderzoekjes te bedenken en uit te voeren, die de ecologische gevolgen van beheeringrepen meten.

We noemen hier nog enkele interessante vragen : de ontwikkeling van de paddestoelenflora, de mossen en korstmossen, de verjonging van beperkt voorkomende boomsoorten als linde, haagbeuk en iepensoorten. Waar en hoe verspreiden de bolgewasjes als wilde hyacinten, de kruiden en de echte bossoorten zich ?

Welke dier- en vogelsoorten profiteren van de rust achter deze stam- en takkenril? Herperduin Oss

Zijn er knelpunten en zo ja, hoe kan dan de verspreiding en vestiging worden gestimuleerd ? Welke ontwikkelingen vinden plaats op nieuw gemaakte open plekken ? Op kleine, tot 1 keer de boomhoogte, op middelmatig grote, tot 2 keer de boomhoogte en op grote, tot 3 keer de boomhoogte ? Beinvloeden deze beheeringrepen de vertering van blad ? Verandert de humusvorming ?

De vragen zijn eindeloos. Er zal een keuze moeten worden gemaakt, maar die keuze wordt gestuurd door de beschikbaarheid van deskundigheid, van tijd, van geld en van het aanbod aan studenten en vrijwilligers en van professionele begeleiding en stimulering.

Het uiteindelijke doel van de pilot is, het opbouwen van een ervaren Beheer-Adviesgroep, die meekijkt en mee-onderzoekt en onderbouwde adviezen kan geven over het vervolgbeheer.

Samen het effect van de ingrepen bekijken en volgen

Afsluitend, zo'n 50 a 60 mensen, jong en oud, kwamen af op de recente en zeer geslaagde vrijwilligersdag (4 november 2017) in de Scheveningse Bosjes. Ze kwamen om hun handen uit de mouwen te steken en bij te dragen aan het beheer van het bos. Er werden tot vuistdikke bomen en struiken gezaagd en takken geknipt, er werden afschermende takkenwallen gemaakt, er werd gepraat en gediscussieerd. Er werden heel wat zweetdruppeltjes gedoneerd en men was enthousiast. De dag smaakte naar meer.

Er kan een eensluidende conclusie worden getrokken: **Organiseer meer enthousiasmerende Natuurwerkdagen naar het voorbeeld van de meest recente natuurwerkdag van 4 november 2017.**

Tenslotte, maar heel belangrijk : Alle (bos)werkzaamheden in **de pilots** zullen moeten worden begeleid door ervaren professionals. Niet alleen in ecologische zin en wat betreft de minste verstoring van flora en fauna, ook in de technische uitvoering en wat betreft de veiligheid.

BIJLAGE 3 PADEN EN TOEGANGEN

Paden als middel om te zoneren

Paden spelen een sleutelrol in de bereikbaarheid, toegankelijkheid en bruikbaarheid van het gebied voor verschillende groepen gebruikers. Een goed vormgegeven èn onderhouden pad zegt de bezoeker veel over de aard van het (deel-)gebied waar hij of zij te gast is. In een intensief gebruikt gebied als de Scheveningse Bosjes zijn paden bij uitstek een middel om:

- een zonering aan te brengen en in stand te houden in deelgebieden met een verschillend karakter èn gebruik;
- duidelijk te maken voor welke groep gebruikers een pad bedoeld is;
- rust te scheppen daar waar geen paden zijn.

Een onverhard wandelpad in park Sorgvliet; hier zijn vrijwel geen verharde paden. Midden in de stad waant de bezoeker zich op een pad met deze vormgeving als in een immens bos.

Zonering in gebruik is een essentieel element om tot ecologische optimalisatie te komen.

De huidige staat

Het plangebied is tot in de haarvaten zeer intensief ontsloten met paden. Het padenpatroon dateert grotendeels uit het einde van de 19e eeuw. Veel van die paden zijn in de loop van de tijd brede (3 - 6 m) asfaltpaden geworden. Regelmatig treffen we echter ook parallelle padenstructuren van asfalt aan, waarbij volstrekt onduidelijk is voor welke gebruikers het pad bestemd is. Soms liggen er meerdere paden naast elkaar vanwege een inrichtingsrelict uit de jaren ‘50 en ‘60 van de vorige eeuw. Dat was toen misschien functioneel, maar we zijn nu duidelijk aan een herwaardering en eigentijdse invulling toe.

Scheveningse Bosjes. Een zeer breed fietspad en een parallel wandelpad. Geen onderscheid tussen beide. Roept de vraag op wie waar mag zijn en waarom er zoveel ruimte voor nodig is.

Westduinpark nabij de ingang Fuutlaan. In een veel bescheidener ruimte dan in afbeelding 2 zijn een fietspad met een verharding van schelpenasfalt (mooie zandkleur!) en een wandelpad met een halfverharding van kleischelpen gecombineerd. Het is volstrekt helder wie waar mag zijn. Het loopt daar prima, we kunnen dat elke dag waarnemen. In de ruimte van afbeelding 2 betekent dit dat één van de twee verbindingen van verharding kan worden ontdaan en bijvoorbeeld weer bos kan worden. In de andere ruimte kunnen beide paden worden gerealiseerd. NB. het betreft hier een drukke opgang naar een strandslag.

Op kruisingen van paden lopen verhardingsstructuren overal door. Zelfs als dáár dan op gepaste, bescheiden wijze is aangegeven of het een voetpad of fietspad is, wordt het de fietser - en helaas ook scooter, brommer en zelfs auto - wel erg gemakkelijk gemaakt om van alle paden gebruik te maken.

Westduinpark. Ook waar besloten is de oude asfaltverharding van een voetpad niet volledig te verwijderen is op een kruising met een fietspad - het zandkleurige schelpenasfalt op de voorgrond - een deel van het asfalt verwijderd om, naast het kleine bordje voetpad rechts op de foto, te accentueren dat hier een overgang is tussen verschillende typen paden.

Er is geen sprake van duidelijke toegangen tot het gebied. Er is geen eenduidige inrichting. Daar ligt een kans om het bijzondere karakter van het plangebied duidelijk te maken, eenheid te scheppen en toch te differentiëren: het Westbroekpark en de Waterpartij/Indiëmonument hebben binnen het plangebied nu eenmaal een ander karakter en gebruiksaccent dan de Scheveningse Bosjes en het Belvedèreduin. Onderdeel van kwaliteitsbesef is de bezoeker er bij het betreden aan te herinneren dat hier een bijzonder gebied ligt dat een ruimtelijke eenheid vormt binnen de Internationale Zone. En dat meer is dan een vluchtige passage met fiets, scooter of auto ....

Het Westbroekpark en ook het Scheveningse Bos hebben elk wel een eigen toegangspaneel bij één van de entrees, de grote weide nabij het Troelstra monument, respectievelijk entree bij hoek Scheveningseweg-Teldersweg stadskant, maar het kan beter.

Ook van de mogelijkheid om binnen een verhardingstype met verschillende padbreedtes duidelijk te maken wat de aard van het pad en het omliggende gebied is, wordt nog weinig of geen gebruik gemaakt.

Westduinpark: een wat complexere kruising van voet- en fietspaden. Naast het type verharding - fietspaden van schelpenasfalt met belijning en voetpaden met een halfverharding van kleischelpen - accentueert ook de breedte van de verharding het type pad.

Helaas geven recente beheer- en onderhoudsmaatregelen - asfaltonderhoud - de indruk dat hier ad hoc opdrachten worden gegeven, verspreid door het hele terrein. Een samenhangende visie op het wegen- en padennet ontbreekt. Een deel van de verhardingen is daarnaast in abominabele staat.

Een ingrijpende *sanering en kwaliteitsverbetering* is hier urgent, niet te verwarren met het louter herstellen of opwaarderen van de bestaande structuur van asfaltpaden. Het gedifferentieerde beeld dat ons voor ogen staat, werken wij hieronder uit (kopje “kwaliteit door aanbrengen hiërarchie”).

Van de paden in het plangebied is divers inventarisatiemateriaal beschikbaar, maar dat is te fragmentarisch om een verbeterplan op te baseren. Dat geldt ook voor de recente inventarisatie van lijnelementen vanaf luchtfoto, die op een digitale ondergrond is verwerkt. Onze dringende aanbeveling is om het padennet zorgvuldig en volledig te inventariseren, inclusief de spontaan ontstane knuppelpaadjes en afsnijdingen. Denk bij de opname naast ligging, verbinding en aansluiting en kruisingen aan: functie, verhardingstype, breedte van de verharding, dikte van de verharding, onderhoudstoestand (bijv. conform normering CROW), funderingstype, dikte van de fundering, al dan niet teerhoudend van asfaltlaag en/of fundering.

Er is weliswaar een kaart van ruiterpaden maar in het terrein zelf is de structuur voor de ruiter moeilijk “leesbaar”: hoewel het gebied ook een doorgangsfunctie heeft voor ruiters zitten er onvolkomenheden in de ruiterpadenstructuur.

Kwaliteit door aanbrengen hiërarchie

Onze gedachten bij een hiërarchie in paden vertalen wij indicatief als volgt:

1. Hoofdfietspaden; breedte maximaal 4 m; betonelementen of schelpenasfalt;
   Voorbeeld: Kapellaan

Twee typen schelpenasfalt in het Westduinpark: rechts op de foto met een bijmenging van leem of zand die een zandkleur teweeg brengt en links met een schelpentoevoeging.

Voorbeeld van een landschapsvolgend recreatief fietspad uit betonelementen.

2. Hoofdwandelpaden / hoofd recreatieve paden; breedte maximaal 2,5 m; betonelementen of liever schelpenasfalt (alterneren met keuze voor hoofdfietspaden; beide typen paden een eigen verharding); moet ook goed bruikbaar zijn voor rollators, invalidewagens en fietskarren;
   NB. bij gewenste bredere overrijdbaarheid kunnen in de bermen grasbetonstenen of kunststof grindmatten (zwarte honingraat; “doorgroeitegels”) al dan niet met worteldoek worden toegepast.
   Voorbeelden: de 3 hoofdpaden in het Belvedère duin. Gewenst blijvend rondgaand wandelpad in de bosstrook tussen de Scheveningseweg en de Van Stolkweg (vanwege nabijheid verzorgingshuizen).

3. Wandelpaden met halfverharding; breedte ca. 1,5 - 2 m; bijv. kleischelpen (we zijn immers in een binnenduinlandschap) of het kalkgranulaat Gralux;
   Voorbeelden: diverse paden tussen Teldersweg en Kerkhoflaan; rondgaand zandpad Belvedère duin.

Een halfverharding van kleischelpen op een wandelpad in het Westduinpark

Een voorbeeld van een Gralux-wandelpad, met een half verhardingsmateriaal van Dolomiet-kalkgesteente. Dit is een natuurlijk product met hoge stabiliteit en goede waterdoorlatendheid. In de bermen zijn mooie kalkgradiënten te verwachten, waarvan bijzondere kruiden en insecten kunnen profiteren.

4. Overige spontane, smalle wandelpaden; op maat goed onderhouden; op maat = probeer in contact te treden met de gebruikers en bespreek hun wensen.
   Voorbeeld: rondgaand pad bij de Algemene Begraafplaats, knuppelpad bij Delistraat

Een goed voorbeeld van een gebruikerspaadje in de Scheveningse Bosjes nabij de Dr. Aletta Jacobsweg zonder verharding: vooral zo laten is ons advies.

Het rondgaande gebruikerspaadje bij de Algemene Begraafplaats. Een voorbeeld van een paadje dat nergens is gekarteerd maar wel een wezenlijk onderdeel vormt van het actuele gebruik.

5. Zorg voor één rondgaande ruiterroute zonder onderbrekingen, die leiden tot gebruik van andere paden.
   Een voorbeeld van een onlogische onderbreking bij de Henri Viottalaan.

Ook een ruiterroute verdient een duidelijke markering en is idealiter goed gescheiden van andere typen paden. De kruising met andere paden vraagt een inrichting en beheer op maat.

We adviseren vanuit de hier aangegeven hiërarchie en vanuit de inventarisatie van het huidige net (zie: de huidige staat) en in overleg met gebruikersgroepen, een ontwerpschets te maken van het nieuwe padennet.

De gemeente heeft in het Westduinpark zelf nog heel recent ervaringen opgedaan met het inventariseren, herwaarderen, saneren en opnieuw inrichten van de padenstructuur. Daar ligt een inspirerende referentie. Niet alleen in de vormgeving en typering van paden, maar ook in de gemaakte keuzes bij schaarste in de beschikbare middelen; bijv. (1) waar schadelijke teerhoudende verharding volledig is opgeruimd en waar dit ten dele is gebeurd; (2) hoe omgegaan is met wensen van nood- en hulpdiensten; (3) hoe omgegaan is met bijzondere gebruikerswensen bijv. route voor rollators; en (4) “bijsnijden” van overdadig brede verhardingen.

Kwaliteit toegangen

De gemeente heeft in het Westduinpark zelf nog heel recent ervaringen opgedaan met het ontwerpen en inrichten van eenduidige toegangen. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat onze voorkeur voor de Scheveningse Bosjes naar een soberder vormgeving uitgaat.

Voor ons plangebied zal het een substantiële verbetering zijn als er maximaal 10 hoofdentrees worden onderscheiden. Met duidelijke toegangsontwerpen met een enthousiasmerend en inhoudelijk toegangsbord. Dit toegangsbord informeert ook eenduidig over de gebruiksregels, zodat afscheid genomen kan worden van de huidige wirwar aan borden.

Voorbeeld van een bescheiden maar duidelijke uitstraling van een entree bij het Westduinpark.

IMPRESSIE EN KANSENKAART

LEGENDA

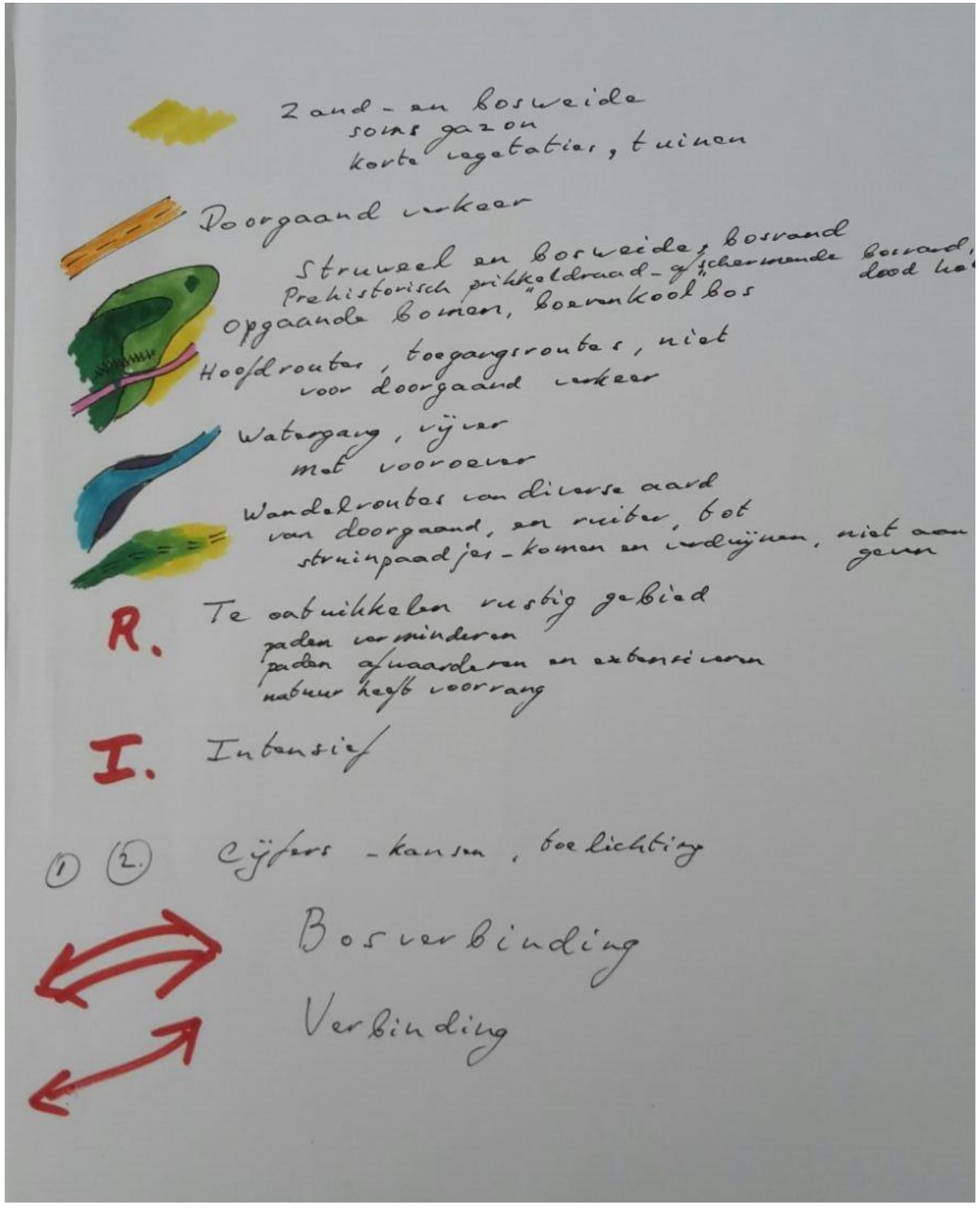
Zand- en bosweide
soms gazon
korte vegetatie, tuinen
Doorgaand verkeer
Struweel en bosweide, bosrand
Prehistorisch prikkeldraad- gescheerde bosrand
Opgaande bomen, "boerenkoolbos
Hoofdroutes, toegangsroutes, niet
voor doorgaand verkeer
Watergang, rijweg
met vooroever
Wandelroutes van diverse aard
van doorgaand, en ruiter, bot
struinpaadjes - komen en verdwijnen, niet aan
gemeen
R.
Te ontwikkelen rustig gebied
paden verminderen
paden afwaarderen en extensiveren
natuur heeft voorrang
I.
Intensief
(1) (2.)
Cijfers - kansen, toelichting
Bosverbinding
Verbinding

KAART VERBINDINGEN EN GEBRUIKSINTENSITEIT

R.
I.
R.
I.
R.
I.
R.
R.
R.
I.
R.
I.
R.
R.
I.
R.
R.
I.
R

LEGENDA

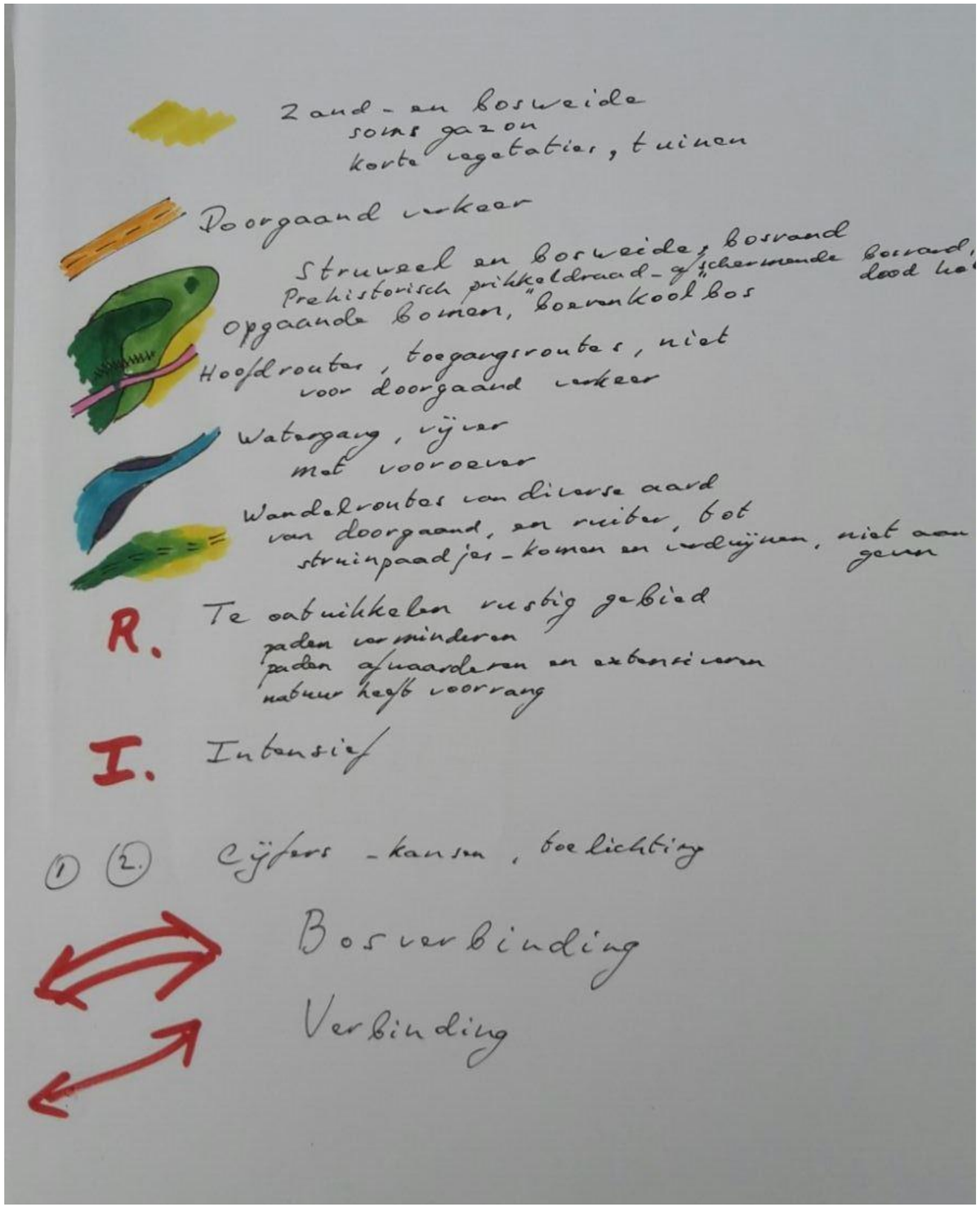
Zand- en bosweide
soms gazon
korte vegetatie, tuinen
Doorgaand verkeer
Struweel en bosweide, bosrand
Prehistorisch prikkeldraad- afschermende bosrand,
opgaande bomen, "boerenkoolbos
Hoofdroutes, toegangsroutes, niet
voor doorgaand verkeer
Watergang, vijver
met vooroever
Wandelroutes van diverse aard
van doorgaand, en ruiter, bot
struinpaadjes - komen en verdwijnen, niet aan
gezien
R.
Te ontwikkelen rustig gebied
paden verminderen
paden afwaarderen en exbanciseren
natuur heeft voorrang
I.
Intensief
(1) (2)
Cijfers - kansen, toelichting
Bosverbinding
Verbinding